

Gescheiden opvoeden

EEN ONDERZOEK NAAR DE ONDERSTEUNINGSBEHOEFTE VAN
GESCHEIDEN ALLEENSTAANDE OUDERS IN DE OPVOEDING

Onderzoeksverslag

Naam: Mariëlle van Wijk
Studentnummer: 0869496
Klas: VQR4C
Opleiding: Pedagogiek voltijd
Studiejaar: 2015-2016

Onderwijsinstelling: Hogeschool Rotterdam
Afstudeerdocent: G. Bouwman

Opdrachtgever: Opvoedwinkel Twinkeltje
Begeleider: M. Blom

VOORWOORD

Het resultaat van een jaar van afstuderen ligt voor u. Als student van de opleiding Pedagogiek op de Hogeschool Rotterdam heb ik dit onderzoeksverslag 'Gescheiden opvoeden' geschreven in een jaar van voorbereiding en uitvoering van praktijkonderzoek. Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van Opvoedwinkel Twinkeltje in Rotterdam, een organisatie waar ik in het derde jaar van mijn studie met plezier stage heb gelopen en mezelf hierin als pedagoog heb kunnen ontwikkelen. Ook het afgelopen jaar heb ik me door dit afstudeeronderzoek verder kunnen ontwikkelen. Ik wil dan ook Opvoedwinkel Twinkeltje bedanken voor de mogelijkheid die ik heb gekregen om het onderzoek uit te voeren.

In het bijzonder wil ik Mirjam Blom van Opvoedwinkel Twinkeltje bedanken voor haar begeleiding vanuit de organisatie. Daarnaast gaat mijn dank uit naar Gusta Bouwman die als afstudeerdocent mij heeft begeleid in het proces van onderzoek doen. Hun feedback en positieve ondersteuning hebben mij geholpen om tot dit resultaat te komen.

Niet in de laatste plaats wil ik de ouders en deskundigen bedanken die hebben deelgenomen aan het onderzoek. Door hun openheid en bereidheid om ervaringen en kennis te delen, ben ik tot resultaten en conclusies gekomen. Daarbij komt ook dank toe aan collega's van Opvoedwinkel Twinkeltje en ouderconsulenten van verschillende scholen in Kratingen-Crooswijk die mij hebben geholpen om in contact te komen met ouders voor het onderzoek. Ik ben dankbaar voor alle steun die ik, op welke manier dan ook, heb gekregen.

Ik wens u veel leesplezier toe.

Mariëlle van Wijk

Hardinxveld-Giessendam, juni 2016

INHOUD

VOORWOORD.....	2
SAMENVATTING	4
INLEIDING	6
PROBLEEMSTELLING.....	7
LITERATUURSTUDIE	10
ONDERZOEKSVRAAG EN DEELVRAGEN	20
AANPAK	21
RESULTATEN	25
CONCLUSIES.....	42
EVALUATIE	48
LITERATUURLIJST	50
BIJLAGE 1: Enquête ouders	52
BIJLAGE 2: Interviewleidraad ouders	55
BIJLAGE 3: Interviewleidraad deskundigen	56

SAMENVATTING

Dit onderzoek naar de ondersteuningsbehoeften van gescheiden alleenstaande ouders in de opvoeding is uitgevoerd in opdracht van Opvoedwinkel Twinkeltje. Vanwege het toenemende aantal echtscheidingen is het voor Opvoedwinkel Twinkeltje van belang te weten wat deze behoeften zijn. De volgende onderzoeksvraag heeft dan ook centraal gestaan: *‘Welke behoeften hebben gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar in Kralingen-Crooswijk op het gebied van groepsgerichte opvoedingsondersteuning en hoe kan Opvoedwinkel Twinkeltje hierop aansluiten?’*. Data is verzameld door middel van het afnemen van vragenlijsten bij ouders, door het interviewen van deskundigen die werken met ouders en kinderen in echtscheidingssituaties en door literatuuronderzoek.

Uit het onderzoek blijkt dat veel ouders het lastig vinden dat ze er praktisch en emotioneel alleen voor staan en dat ze het aan de andere kant helpend vinden dat ze zelf regels en structuur kunnen bepalen. Moeizaam contact met de ex-partner kan een belasting zijn en aan de andere kant is positief contact helpend. Verder kunnen omstandigheden zoals een verhuizing, een beperkt sociaal netwerk of financiële zorgen de opvoeding moeilijker maken. Ouders willen het liefst ondersteuning krijgen door een themabijeenkomst of door deel te nemen aan een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt. Zulke bijeenkomsten zouden één keer in de twee weken of één keer in de maand georganiseerd moeten worden. Welke onderwerpen ouders willen bespreken, is heel divers. Aan de ene kant meer algemene opvoedkundige onderwerpen, zoals het stellen van regels en grenzen. Aan de andere kant meer specifieke onderwerpen over scheiding, zoals contact onderhouden met de ex-partner en omgaan met schuldgevoelens tegenover je kind. In elk geval is het van belang om in het aanbod de behoeften van kinderen aan de orde te stellen, zodat negatieve gevolgen van scheiding voorkomen of verminderd kunnen worden. Voor kinderen is het belangrijk dat ouders positief over elkaar en met elkaar praten, dat ouders kinderen zekerheid bieden en dat ze betrokken worden bij beslissingen die genomen worden. Daarnaast kunnen gezinnen in een echtscheidingssituatie ondersteund worden door ze te verwijzen naar kindgerichte interventies zoals *Kinderen in Echtscheiding Situatie (KIES)*, *Dappere Dino's* of de lotgenotengroep van DOCK. Hierin kunnen kinderen de scheiding verwerken door ervaringen te delen met andere kinderen. Voor ouders en kinderen kan de interventie *IJES het brugproject* helpen voor het uiten van gevoelens en wensen en het aansluiten daarop. In het geval van een vechtscheiding is *Kinderen uit de Knel* relevant. De informatiesite *Villa Pinedo* is van waarde voor het vergroten van inzicht wat scheiding met kinderen kan doen. Behalve voor ouders, is dit ook belangrijk voor deskundigen die gescheiden ouders ondersteunen.

Abstract

This research, commissioned by Opvoedwinkel Twinkeltje, is about the needs of divorced parents concerning support in upbringing. Because of the increasing number of divorces, it is important for Opvoedwinkel Twinkeltje to know these needs. The main question is what needs divorced parents in Kralingen-Crooswijk do have concerning group-oriented support in upbringing and how Opvoedwinkel Twinkeltje can meet these needs. It concerns parents with children in the age of zero to twelve years old. Data has been collected by means of questionnaires for parents, interviews with experts and literature search.

Research shows that a lot of parents thinks it's difficult to be single parent, both practical and emotional. On the other hand they think it's helpful they can make their own decisions about rules and structure, without discussions. Laborious communication can be a pressure, but positive

communication is helpful. Circumstances could make upbringing more difficult, like a removal, a limited social network or financial troubles. Parents prefer taking part in meetings to talk of specific topics or a permanent group of divorced parents. Meetings should be organized every two weeks or once in a month. Parents want to discuss a diversity of topics. On the one hand more general topics concerning upbringing, like rules and boundaries. On the other hand more specific topics concerning divorce, like communication with the ex-partner and dealing with feelings of guilt with regard to children. In any case, it's important to talk with parents about the needs of children to prevent or decrease negative consequences of divorce. Children want their parents to speak in a positive way together and to speak in a positive way about each other. Next to it children need to be satisfied. In the third place children want to be involved in decisions that need to be taken. Families in divorce could also be supported by directing them to child-oriented interventions, like *Kinderen in Echtscheiding Situatie (KIES)*, *Dappere Dino's* and the lotgenotengroep van DOCK. In interventions like these children can cope with the divorce by sharing experiences with other children in divorce. The intervention *IJES het brugproject* could help children to express their feelings and wishes and could help parents to meet these wishes. In case of a lot of conflicts between parents, *Kinderen uit de Knel* will be relevant. *Villa Pinedo* is a website for information which is valuable for increasing knowledge about children in divorce. This knowledge is important for parents, but it's also important for experts who support divorce parents.

INLEIDING

Jaarlijks vinden in Nederland ongeveer 33 duizend echtscheidingen plaats. Behalve beëindigingen van huwelijken, zijn er ook scheidingen van ouders in een samenwoonrelatie. De schatting is dat het jaarlijks om meer dan 60 duizend verbroken samenwoonrelaties gaat (Spruijt & Kormos, 2014). Gescheiden alleenstaande ouders is dan ook een doelgroep waar Opvoedwinkel Twinkeltje mee te maken heeft. Pedagogen en consultants komen deze ouders tegen in hun werk. Ondanks dat de doelgroep veel voorkomt, had Opvoedwinkel Twinkeltje geen specifiek aanbod voor deze ouders. Hierdoor is de wens van Opvoedwinkel Twinkeltje ontstaan om te onderzoeken welke behoeften aan ondersteuning gescheiden alleenstaande ouders hebben in de opvoeding.

De onderzoeksvraag heeft zowel centraal gesteld welke ondersteuningsbehoeften gescheiden alleenstaande ouders hebben in de opvoeding, als hoe Opvoedwinkel Twinkeltje hierop aan kan sluiten. Het doel hiervan is dat Opvoedwinkel Twinkeltje ondersteuning kan bieden aansluitend op de vragen en behoeften van de gescheiden ouders. Door het krijgen van ondersteuning bij hun vragen, kunnen de ouders versterkt worden in hun rol als opvoeder.

Opvoedwinkel Twinkeltje biedt in Kralingen-Crooswijk en het Kloostergebied van het Oude Noorden in Rotterdam opvoedingsondersteuning aan ouders en opvoeders met kinderen van nul tot achttien jaar, door het geven van informatie, steun en advies over de opvoeding. Het doel daarvan is dat ouders zelf de draad van het opvoeden weer op kunnen pakken en zo wordt voorkomen dat opvoedvragen opvoedproblemen worden. Daarbij worden erkende interventies ingezet en wordt gewerkt met vrijwilligers (Erkens, 2015). Een voorbeeld daarvan is het project 'Ouders in Actie', waarbij ouders als vrijwilliger een training krijgen om voor ouders uit hun eigen kring bijeenkomsten te organiseren over allerlei opvoedthema's (Van Veldhuizen Stichting, z.d.).

Van enkele belangrijke begrippen volgt een definitie:

Gescheiden alleenstaande ouder

Een ouder die vanuit een huwelijk, een geregistreerd partnerschap of een samenwoonrelatie gescheiden is en gedeeltelijk of geheel zorg draagt voor de opvoeding van de kinderen.

Belemmerende factoren/risicofactoren

Voor een ouder zijn het factoren die het opvoeden zwaarder kunnen maken en voor kind zijn het factoren die het zich ontwikkelen moeilijker kunnen maken.

Helpende factoren/beschermende factoren

Voor een ouder zijn het factoren die het opvoeden makkelijker kunnen maken en voor kind zijn het factoren die het zich ontwikkelen makkelijker kunnen maken.

Programma's en interventies

Methoden, activiteiten of programma's die ingezet kunnen worden om ouders te ondersteunen. Zij zijn evidence-based op het moment dat ze theoretisch onderbouwd en in de praktijk effectief gebleken zijn.

PROBLEEMSTELLING

In dit onderdeel wordt de probleemstelling beschreven, wat ten grondslag ligt aan dit onderzoek. Allereerst volgt een analyse van het praktijkprobleem. Vervolgens wordt het doel en de relevantie van het onderzoek beschreven.

Praktijkprobleem

Het aantal scheidingen per jaar in Nederland neemt toe, met name als het gaat om echtscheidingen vanuit een samenwoonrelatie. Daar zijn kinderen bij betrokken: jaarlijks maken ongeveer 35 duizend minderjarige kinderen mee dat het huwelijk van hun ouders ontbonden wordt, waar bij komt dat ongeveer 20 duizend kinderen in Nederland jaarlijks te maken hebben met een verbroken samenwoonrelatie van hun ouders. In totaal gaat het dus om ongeveer 55 duizend kinderen (Spruijt & Kormos, 2014). Een echtscheiding kan negatieve gevolgen hebben voor gescheiden ouders en hun kinderen. Mogelijke gevolgen voor kinderen na scheiding zijn het toenemen van agressie, depressie of een laag zelfbeeld. Ook kan er sprake zijn van een zwakkere band met een of beide ouders. Het kan leiden tot lagere schoolprestaties (Spruijt & Kormos, 2014). Voor gescheiden ouders kan het belastend zijn om geen partner te hebben om taken mee te verdelen. Ook het combineren van opvoeding en een baan kan een belasting zijn (Bucx, 2011). Vanwege de mogelijke gevolgen is het van belang dat overal in het land op lokaal niveau deskundigheid aanwezig is om gezinnen voor te lichten en te ondersteunen. Voor zowel gescheiden ouders bij wie de kinderen wonen als voor gescheiden ouders waar de kinderen niet wonen, moeten voorlichtingen en cursussen gestimuleerd worden waarin het belang van een warme en grenzenstellende opvoeding naar voren komt. Dit is een beschermende factor voor kinderen na een scheiding (Spruijt, 2010). Het belang van deze ondersteuning komt naar voren in het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind van de Verenigde Naties, dat wereldwijd van kracht is. Volgens dit verdrag zijn ouders er in de eerste plaats voor verantwoordelijk dat kinderen veilig opgroeien en zich ontwikkelen. Op het moment dat ouders scheiden hebben zij de verantwoordelijkheid dat dit proces zo verloopt dat de kinderen zo min mogelijk schade ondervinden. Als ouders hier niet toe in staat zijn, is het de verantwoordelijkheid van de overheid om de belangen van het kind te beschermen. De overheid moet ouders op een passende manier bijstand verlenen in de opvoeding van hun kinderen (Dullaert, 2014).

Opvoedwinkel Twinkeltje is een plek van waaruit ouders door middel van voorlichtingen en cursussen op een laagdrempelige manier ondersteund worden in de opvoeding (Erkens, 2015). Omdat pedagogen en consulenten van Opvoedwinkel Twinkeltje in hun werk gescheiden alleenstaande ouders tegenkomen, zou dit een plek op lokaal niveau kunnen zijn waar deskundigheid aanwezig is om deze ouders voor te lichten en te ondersteunen. Opvoedwinkel Twinkeltje wil gescheiden alleenstaande ouders in de wijk ondersteunen, aansluitend op hun behoeften. Maar voor het uitvoeren van dit onderzoek was er geen specifiek groepsaanbod voor deze doelgroep en was er niet bekend welke behoeften aan opvoedingsondersteuning gescheiden alleenstaande ouders hebben. Voor Opvoedwinkel Twinkeltje is dit wel van belang, omdat er vraaggericht gewerkt wordt en de meeste ouders bereikt worden door groepsbijeenkomsten (Erkens, 2015).

Indirect is de Gemeente Rotterdam betrokken bij de ondersteuning die Opvoedwinkel Twinkeltje biedt, doordat de gemeente Rotterdam geld investeert in de hulp en ondersteuning die geboden wordt aan ouders in Rotterdam. Daarbij heeft de Gemeente Rotterdam er belang bij dat gescheiden alleenstaande ouders worden ondersteund. De gemeente wil dat jeugdigen in Rotterdam kansrijk, veilig en gezond opgroeien. Dit doet de gemeente door risicofactoren in gezinnen te verminderen en

beschermende factoren te versterken, waarbij de gemeente de insteek heeft dat problemen beter voorkomen dan genezen kunnen worden (Gemeente Rotterdam, 2015). Om dit in praktijk te brengen, is het nodig dat bekend is welke risicofactoren en beschermende factoren een rol spelen bij de doelgroep.

De ouders wie het betreft, zijn ouders in Kralingen-Crooswijk, het werkgebied van Opvoedwinkel Twinkeltje. Zij kunnen (opvoed)stress ervaren doordat ze er vaak alleen voor staan. Dit kan hun draagkracht verminderen (Bucx, 2011). Draagkracht is het geheel aan competenties en vaardigheden die ouders hebben en toepassen om opvoedtaken, dat is de draaglast, te vervullen. Op het moment dat de draagkracht minder wordt en de draaglast groter, kost opvoeden meer energie. Uiteindelijk kan er sprake zijn van ontwikkeling- en/of opvoedingsproblematiek op het moment dat de draaglast groter is dan de draagkracht. Ouders zijn dan onvoldoende in staat om adequaat op de ontwikkelingsbehoeften van kinderen in te spelen (Prinsen et al., 2012). Voor gescheiden alleenstaande ouders kan het daarom van belang zijn dat Opvoedwinkel Twinkeltje met aanbod inspeelt op hun opvoedvragen en opvoedproblemen. Op die manier zou hun draagkracht vergroot kunnen worden. Doordat aanbod gericht is op opvoeding, heeft dit tegelijk ook invloed op de kinderen van de gescheiden alleenstaande ouders. Mogelijke negatieve gevolgen van scheiding voor echtscheidingskinderen zouden door het ondersteunen van de ouders verminderd of voorkomen kunnen worden.

Opvoedconsulenten en pedagogen van Opvoedwinkel Twinkeltje hebben aangegeven dat ze steeds meer gescheiden alleenstaande ouders tegenkomen in hun werk. Dit sluit aan bij landelijke cijfers van het aantal personen dat een echtscheiding doormaakt en de toename hiervan (Spruijt & Kormos, 2014). Door het steeds meer signaleren van gescheiden ouders, is het oog hebben voor het belang van passende ondersteuning aan deze ouders toegenomen. Zolang aanbod, gericht op situaties waar een gescheiden alleenstaande ouder mee te maken kan hebben, ontbrak, konden ouders hierin niet ondersteund worden. Daarom is de wens om de ondersteuningsbehoeften van ouders te kennen, bij Opvoedwinkel Twinkeltje naar voren gekomen.

Doel

Het doel van het onderzoek is: het in kaart brengen van behoeften aan groepsgerichte opvoedingsondersteuning die gescheiden alleenstaande ouders hebben in Kralingen-Crooswijk. Daarbij zullen de resultaten meer inzicht geven in opvoedsituaties van gescheiden alleenstaande ouders en in hoe zij de opvoeding zelf ervaren.

Door het onderzoeken van de behoeften van gescheiden alleenstaande ouders, kan Opvoedwinkel Twinkeltje ondersteuning bieden in de vorm van groepsaanbod, aansluitend op de vraag van deze doelgroep.

Relevantie

Zoals eerder al naar voren is gekomen, neemt het aantal echtscheidingen per jaar in Nederland toe. De doelgroep die in dit onderzoek centraal staat, gescheiden alleenstaande ouders, is een doelgroep die toeneemt. Echtscheiding is een risicofactor in de opvoeding, die de draaglast van ouders zou kunnen vergroten. Dit onderzoek is erop gericht om in kaart te brengen welke behoefte aan ondersteuning in de opvoeding alleenstaande gescheiden ouders hebben. Als er oog is voor risicofactoren en beschermende factoren die bij deze ouders een rol spelen in het opvoeden, kan preventief aanbod gecreëerd worden dat gericht is op het verminderen van risicofactoren en

versterken van beschermende factoren in gezinnen. Het huidige jeugdbeleid in de maatschappij legt de nadruk op preventie en eenvoudige zorg in plaats van gespecialiseerde zorg (Bekker & Witte, 2014).

Daarnaast heeft het onderzoek zich gericht op wat kinderen van gescheiden alleenstaande ouders met betrekking tot de opvoeding nodig hebben. Op die manier is gekeken hoe de groei- en ontwikkelingskansen van deze jeugdigen vergroot kan worden. Als dit als uitgangspunt wordt genomen in het versterken van competenties van de ouders, heeft dit positieve invloed op de kinderen. Binnen de opvoeding is er sprake van wederzijdse beïnvloeding tussen ouders en kinderen (Prinsen et al., 2012).

Een optimale ontwikkeling voor kinderen in gezinnen waarin de draagkracht en draaglast niet in balans zijn, is de missie van Opvoedwinkel Twinkeltje (Erkens, 2015). In het kader hiervan wordt opvoedingsondersteuning geboden om te voorkomen dat opvoedvragen leiden tot opvoedproblemen. In dit onderzoek is in kaart gebracht welke opvoedvragen spelen bij gescheiden alleenstaande ouders in Kralingen-Crooswijk, waar Opvoedwinkel Twinkeltje ondersteuning biedt. De behoeften van ouders en kinderen, die in de resultaten naar voren komen, kunnen als uitgangspunt genomen worden in de ondersteuning, wat vraaggericht werken mogelijk maakt.

Verder is het voor Opvoedwinkel Twinkeltje relevant dat is onderzocht welke interventies bestaan voor de doelgroep. Op basis van deze inventarisatie kan Opvoedwinkel Twinkeltje bepalen of een interventie zou passen binnen het eigen aanbod. Daarnaast is het kennen van interventies en programma's belangrijk om ouders door te kunnen verwijzen als intensievere of andere ondersteuning nodig is dan Opvoedwinkel Twinkeltje kan bieden. Dit is niet alleen van belang voor de pedagogen van Opvoedwinkel Twinkeltje, maar ook voor andere professionals die met deze doelgroep in contact komen. De resultaten geven meer inzicht en kennis over de doelgroep gescheiden alleenstaande ouders en hun kinderen, met betrekking tot de opvoedsituatie. Dit kan professionals helpen om te signaleren, ondersteunen en mogelijk verwijzen.

LITERATUURSTUDIE

De resultaten het literatuuronderzoek staan weergegeven in deze literatuurstudie. De studie richt zich op opvoedingsondersteuning en groepsgerichte opvoedingsondersteuning. Daarnaast worden allerlei thema's rondom echtscheiding beschreven.

Opvoedingsondersteuning

Door de geschiedenis heen is de aandacht voor opvoedingsondersteuning toegenomen. Er is nu brede erkenning van het maatschappelijke belang van het ondersteunen van ouders voor een optimale ontwikkeling van kinderen en het voorkomen van problemen. Opvoedingsondersteuning is heel breed: er vallen veel verschillende activiteiten, methodieken en programma's onder. Doel van opvoedingsondersteuning algemeen is het bevorderen van een optimale ontwikkeling van kinderen en problemen verminderen of voorkomen. Dit doel is onder te verdelen in verschillende subdoelen:

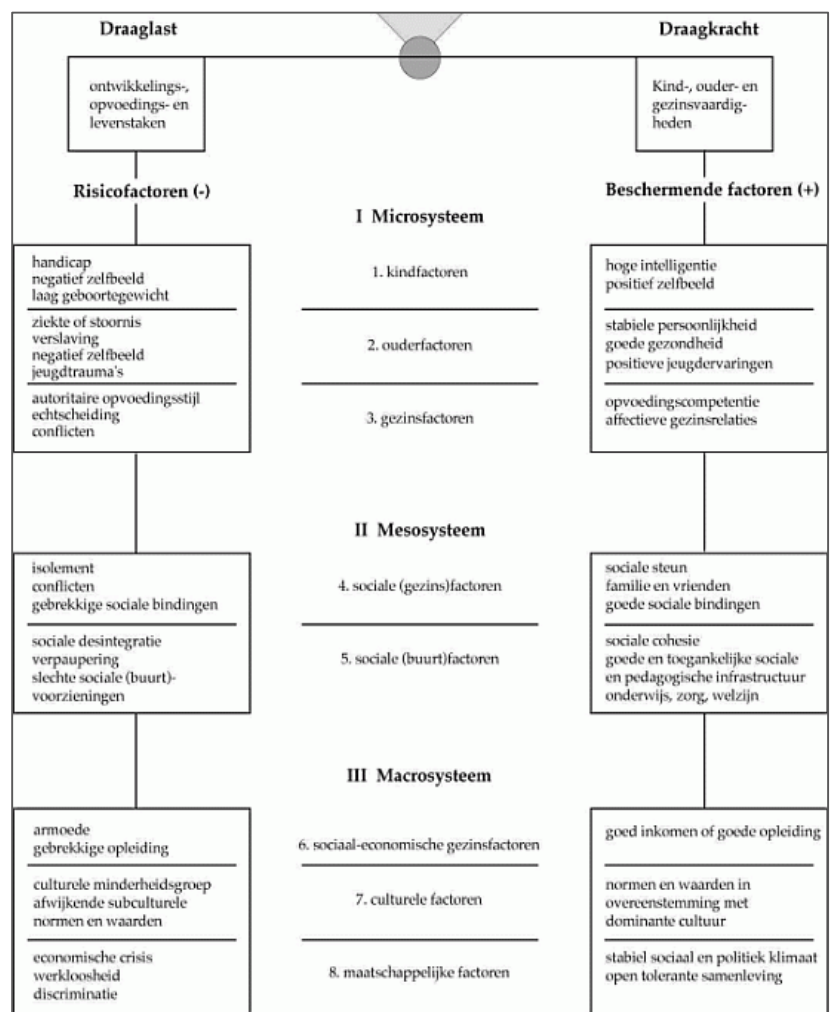
- Het toenemen van kennis en inzicht als het gaat om de ontwikkeling van kinderen;
- Het versterken van opvoedvaardigheden en pedagogische competenties van ouders;
- Het verminderen van draaglast door tijdig signaleren van problemen en steun of hulp bieden;
- Het versterken van het sociale netwerk rond gezinnen (Blokland, 2011).

Balansmodel

Achterliggende gedachte hierbij is dat opvoeding een proces is van wederzijdse beïnvloeding tussen ouders en kinderen. De meeste ouders passen opvoeden toe met vallen en opstaan, waarbij ze meegroeien met hun kind. In dat geval zijn de opvoedingstaken die ouders hebben, in balans met de vaardigheden die ouders bezitten en toepassen. Er kunnen ook situaties zijn dat dit bij ouders uit balans is. In dat geval zijn er bepaalde factoren die de opvoedingssituatie belasten, waardoor de opvoeding voor een ouder extra energie kost.

Behalve risicofactoren die kunnen zorgen voor belasting, zijn er ook beschermende factoren die de opvoedsituatie weer in balans kunnen brengen. In Figuur 1 zijn de beschermende factoren en risicofactoren in de opvoeding op micro-, meso- en macroniveau te zien.

Als er sprake is van één risicofactor, heeft dit vaak geen negatieve gevolgen voor de opvoedsituatie, vanwege beschermende factoren. Problemen ontstaan als risicofactoren zich opstapelen en beschermende factoren niet. In dat geval is de draaglast en draagkracht van ouders uit balans (Prinsen et al., 2012).

Figuur 1: Het balansmodel (Prinsen et al., 2012). Copyright 1998, Bakker

Categorisering zwaarte opvoedvragen

Binnen de opvoedingsondersteuning wordt een indeling in zwaarte van opvoedvragen of opvoedproblemen gebruikt. Van licht naar zwaar: alledaagse opvoedingsvragen, opvoedingsspanning, opvoedingscrisis en opvoedingsnood (Nederlands Jeugdinstituut, 2014a). Opvoedingsondersteuning richt zich vooral op ouders met alledaagse opvoedingsvragen en opvoedingsspanning. Alledaagse opvoedingsvragen zijn vragen over enkelvoudige en praktische problemen die voor ouders nog te hanteren zijn. Een ouder heeft behoefte aan aanvullende informatie. Bij opvoedingsspanning hebben ouders vragen of problemen die al langer bestaan en waarover ze ongerust zijn. Ze willen daarom steun en advies over hoe ze een bepaalde situatie aan kunnen pakken.

Empowerment

Bij het ondersteunen van ouders in de opvoeding is het belangrijk om uit te gaan van het principe empowerment. Dit betekent letterlijk 'machtigen' of 'in staat stellen'. Dit principe legt de nadruk op welzijn in plaats van op problemen en is gericht op sterke kanten in plaats van op risicofactoren. Daarbij wordt gekeken welke invloeden vanuit de omgeving versterkt kunnen worden (Burggraaff, 2011). Volgens Burggraaff (2011) betekent dit binnen het domein opvoedingsondersteuning dat ouders steun en bekrachtiging gegeven wordt, zodat zij zelf hun eigen vragen en problemen aan kunnen en op kunnen lossen.

Blokland (2011) geeft aan dat empowerment in de opvoedingsondersteuning inhoudt dat ouders worden versterkt in hun rol als opvoeder en vertaalt dit in de volgende uitgangspunten voor de praktijk:

- Ondersteuning is vraaggericht, dus het sluit aan bij de vragen en behoeften van ouders;
- Ondersteuning sluit aan bij wat goed gaat, zodat competenties van ouders versterkt worden;
- De visie van ouders op opvoeden en hun deskundigheid wordt gerespecteerd;
- In de ondersteuning wordt samengewerkt met ouders, waarbij ouders worden gestimuleerd om zelf passende oplossingen te vinden.

Bakker et al. (2014) beschrijven ook praktische uitgangspunten bij het principe empowerment binnen opvoedingsondersteuning. Daar komen de uitgangspunten van Blokland (2011) in naar voren, aangevuld met de volgende praktische uitgangspunten:

- Het zelfvertrouwen van ouders wordt versterkt;
- De eigen inzet van ouders en hun verantwoordelijkheid wordt aangesproken;
- Patronen van afhankelijkheid en hulpeloosheid worden doorbroken.

Ook in de beroepscode voor sociaal werkers komt het principe van empowerment naar voren. Daarin is opgenomen dat een sociaal werker de zelfredzaamheid van een cliënt moet stimuleren en niet overneemt wat de cliënt zelf kan (Phorza, 2009).

Groepsgerichte opvoedingsondersteuning

Naast informele opvoedingsondersteuning, geïndiceerde preventieve opvoedingsondersteuning en individuele opvoedingsondersteuning, is groepsgerichte opvoedingsondersteuning een vorm van opvoedingsondersteuning. Groepsgerichte ondersteuning neemt een belangrijke plaats in het werkveld opvoedingsondersteuning in. Een groot deel van het aanbod bestaat uit activiteiten voor groepen ouders. Het kunnen zowel informele bijeenkomsten zijn, zoals inloopactiviteiten, of meer gestructureerde bijeenkomsten, zoals themabijeenkomsten en cursussen (Blokland, 2011).

Groepsaanbod heeft een aantal voordelen:

- Het doorbreekt opvoedingsisolement van ouders;
- Ouders vinden herkenning en steun bij andere ouders;
- Ouders voelen zich minder alleen staan door gedeelde ervaringen;
- Ouders krijgen meer zelfvertrouwen in een groep
- Ouders kunnen goede voorbeelden krijgen van andere ouders;
- Het bundelen van kennis kan leiden tot nieuwe inzichten bij ouders.

Centraal staat dus: kennis, vaardigheden en zelfvertrouwen en steun (Bakker et al., 2014).

Er zijn verschillende vormen van groepsactiviteiten: inloopactiviteiten, lotgenotencontacten, eenmalige ouderbijeenkomsten, het groepsconsultatiebureau, oudercursussen en oudertrainingen (Bakker et al., 2014).

Echtscheiding

Vormen

Vanuit verschillende situaties kunnen ouders uit elkaar gaan. Er kan sprake zijn van een huwelijk dat ontbonden wordt. Ouders zijn dan juridisch niet aan elkaar verbonden. Daarnaast kunnen ouders die een geregistreerd partnerschap hadden, uit elkaar gaan. Een derde vorm van scheiding is dat ouders na een samenwoonrelatie uit elkaar gaan (Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2015). In België wordt deze laatste vorm van scheiding decohabitatie genoemd (Spruijt & Kormos, 2014).

Proces

Als ouders uit elkaar gaan, worden ze ex-partners van elkaar. Maar ze blijven wel samen de ouders van hun kind. Er is dan sprake van ex-partnerschap en medeouderschap (Weimar, 2014). Het beëindigen van een partnerrelatie en het voorzetten van medeouderschap is een proces dat ingedeeld kan worden in de volgende stappen:

1. Emotionele scheiding: er ontstaan problemen in de partnerrelatie;
2. Juridische scheiding: de scheiding wordt officieel en de juridische procedure start;
3. Economische scheiding: dit wordt gekenmerkt door overleg en overeenstemming over bezittingen;
4. Scheiding als ouders: rollen en taken voor de zorg van kinderen worden verdeeld;
5. Sociale scheiding: sociale relaties veranderen;
6. Psychologische scheiding: doel van deze fase is om nieuwe doelen te vinden en vertrouwen te hebben in de toekomst (Bernardelli, 2011).

Ouderschapsplan

Vanuit de overheid is bepaald dat ouders die scheiden een ouderschapsplan moeten maken als ze kinderen hebben die jonger zijn dan 18 jaar. Dit geldt zowel voor ouders die getrouwd zijn als ouders die een geregistreerd partnerschap hebben. Ouders die gaan scheiden vanuit een samenwoonrelatie moeten een ouderschapsplan maken in het geval dat ze beiden gezag hebben over de kinderen. In het ouderschapsplan staan afspraken beschreven die gezamenlijk gemaakt zijn. In ieder geval over de volgende onderwerpen:

- De verdeling van zorg en opvoeding van de kinderen;
- Alimentatie voor de kinderen;
- Het geven van informatie over de kinderen (Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2015).

Behalve afspraken over deze onderwerpen, mogen ook andere afspraken in het plan gezet worden. Het maken van een ouderschapsplan is belangrijk, omdat kinderen er ook na een scheiding recht op hebben dat ze verzorgd worden door hun beide ouders. Dat wil niet zeggen dat allebei de ouders precies evenveel tijd besteden aan de zorg en opvoeding, maar wel dat beide ouders goed verzorgen (Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2015).

Ondanks dat afspraken duidelijk op papier staan, kan het uitvoeren in de praktijk voor ouders lastig zijn. Ouders kunnen bijvoorbeeld het gevoel hebben dat ze gescheiden zijn van hun kinderen, door het idee dat hun ex-partner hen contact met de kinderen onthoudt. Er kan dan strijd ontstaan. Ook kunnen ouders omgang met de ex-partner moeilijk vinden, doordat ze de scheiding moeilijk kunnen accepteren, waardoor ze door emoties worden geplaagd. Voor ouders kan het nuttig zijn om voorbeelden te zien van hoe andere ouders met veelvoorkomende moeilijke situaties zijn omgegaan. Door herkenning van de situaties, kunnen ouders meer begrip krijgen voor elkaar, waardoor het makkelijker is om afspraken te maken en zich daaraan te houden (Weimar, 2014).

Vechtscheiding

Als een scheiding zo conflictueus verloopt dat ouders belangen van de andere ouder en/of kinderen uit het oog verliezen, is er sprake van een vechtscheiding. Als gevolg hiervan kunnen kinderen schade oplopen in hun ontwikkeling. Voorzieningen in de eerstelijns hulpverlening, zoals de huisarts of centra voor jeugd en gezin, spelen een rol in het signaleren van vechtscheidingssituaties, omdat zij deze situaties en de problemen die eruit voortkomen vaak als eerste zien. Zowel het onderlinge contact voor de scheiding, als na de scheiding heeft invloed op de ernst van de gevolgen van scheiding voor kinderen (Dullaert, 2014).

Gevolgen

Gevolgen voor kinderen

Uit onderzoeken komt naar voren dat scheiding op zichzelf negatieve effecten kan hebben op kinderen. Negatieve effecten worden sterker als er sprake is van de volgende twee risicofactoren:

- De mate van conflicten tussen ouders;
- De band van het kind met de ouder bij wie het woont.

Er zijn allerlei mogelijke gevolgen van scheiding voor kinderen op kortere en langere termijn. Zo blijkt dat op kortere termijn externaliserende problemen, zoals agressie en vandalisme en internaliserende problemen, zoals depressie en lager zelfbeeld, toenemen. Daarnaast kan een kind meer moeite krijgen met het aangaan en onderhouden van vriendschappen. Een ander risico is dat kinderen een zwakkere band hebben met een of beide ouders. Dit heeft ook invloed op schoolprestaties: er is kans op lagere cijfers en concentratieproblemen (Spruijt & Kormos, 2014). Als er sprake is van vijandigheid tussen ouders, vergroot dit angst en boosheid bij kinderen. Op het moment dat ouders ruzie maken, krijgt het kind niet het goede voorbeeld hoe je problemen op een positieve manier kunt oplossen (Spruijt, 2010). Op lange termijn zijn er ook mogelijke gevolgen, zoals: een lager opleidingsniveau behalen, meer risico op depressie en een grotere kans dat het kind later zelf ook gaat scheiden (Spruijt & Kormos, 2014).

Een scheiding is voor kinderen in alle leeftijden stressvol, maar het uit zich op verschillende manieren. Bij peuters is er vaak sprake van een terugval, zoals moeite hebben met afscheid nemen en bedplassen. Bij hen speelt vooral angst om verlaten te worden. Daarom willen ze zich veilig voelen en hebben ze behoefte aan regelmaat. Kleuters denken vaak dat zij de oorzaak zijn van de scheiding en zijn onzeker over wat er gaat gebeuren. Dit kan zich lichamelijk uiten door bijvoorbeeld buikpijn of hoofdpijn. Bij

kinderen in de schoolleeftijd is voornamelijk sprake van loyaliteitsconflicten en boosheid dat er voor een scheiding gekozen is (Gieles, 2011).

Figueiredo (2012) beschrijft ook dat scheiding stressvolle factoren met zich mee kan brengen die negatieve invloed hebben op kinderen op het gebied van gedrag, emoties en welzijn. Maar daarbij wordt ook aangegeven dat het per persoon verschilt hoe ernstig de gevolgen zijn. Dit hangt af van de aanwezigheid van beschermende factoren, zoals een bepaalde persoonlijkheid en een goed sociaal netwerk. Spruijt en Kormos (2014) beschrijven beschermende factoren zoals humor van ouders, onderlinge genegenheid en positieve communicatie tussen ouders.

Gevolgen voor gescheiden alleenstaande ouders

Echtscheiding heeft niet alleen gevolgen voor het welbevinden van kinderen, maar ook voor die van de gescheiden ouders. Ouders van een eenoudergezin door scheiding kunnen het missen van een partner om taken mee te verdelen als belastend ervaren. Daarnaast kan de draagkracht van alleenstaande ouders verminderen doordat ze er ook alleen voorstaan op emotioneel gebied. Verder blijkt dat alleenstaande ouders minder consequent zijn in de opvoeding dan ouders van tweeoudergezinnen (Bucx, 2011). Ze kunnen moeite hebben met het hanteren van regels voor kinderen en kunnen soms behoorlijk twijfelen aan hun competenties (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b). Bij het moeite hebben met consequent zijn en het hanteren van regels, kan een rol spelen dat ouders zich schuldig voelen ten opzichte van hun kind (Gieles, 2011). Ook Spruijt en Kormos (2014) benoemen dit schuldgevoel als oorzaak voor toegeeflijkheid bij ouders.

Daarnaast kan het een belasting zijn voor alleenstaande ouders om opvoeden en betaald werk te combineren. Daar komt bij dat de financiële situatie van een gescheiden alleenstaande ouder is veranderd na scheiding. Vaak vallen inkomsten weg als een ouder met betaald werk wegvalt, terwijl kosten vaak niet afnemen. Na een echtscheiding is vaak sprake van een daling in inkomen, waardoor veel eenoudergezinnen met minderjarige kinderen voor een groot deel arme gezinnen zijn (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b).

Verder kan het sociale netwerk rondom een gezin na scheiding gedeeltelijk wegvallen. Bijvoorbeeld doordat kennissen en vrienden van de ex-partner wegvallen of doordat een ouder met kinderen is verhuisd na de scheiding. Aan de ene kant is het sociaal netwerk belangrijk en aan de andere kant kan het voor alleenstaande ouders lastig zijn om te investeren in sociale contacten, door een daling in inkomen of door tijdgebrek (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b). Volgens Bartelink (2012) is voor het welzijn van gezinnen een sociaal netwerk dat goed functioneert belangrijk. Een goed sociaal netwerk is een beschermende factor voor ouders en kinderen, of er nu wel of niet problemen zijn. Hoewel er weinig bekend is over hoe een sociaal netwerk effectief versterkt kan worden, lijkt het belangrijk dat laagdrempelige mogelijkheden gecreëerd worden waarbij ouders elkaar kunnen ontmoeten.

Behoeften

Behoeften van gescheiden alleenstaande ouders

Ouders zoeken soms actief naar nieuwe contacten. Over het algemeen hebben ze vaak behoefte om ervaringen te delen met andere alleenstaanden. Ze kunnen allerlei opvoedvragen hebben, afhankelijk van hoe het eenouderschap is ontstaan. Na scheiding kan het de vraag zijn hoe het nu verder moet. Ouders kunnen onzeker zijn of ze de situatie wel alleen aankunnen. Daarnaast kunnen ze zorgen over hun kinderen hebben. Zoals hoe hun kinderen begeleid kunnen worden bij scheidingsperikelen. Of

ouders vragen zich af of ze een voorbeeld kunnen zijn voor hun kinderen als het gaat om relaties (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b).

Eenoudergezinnen ontvangen in vergelijking met tweeoudergezinnen meer informele opvoedingsondersteuning van bijvoorbeeld ouders en vrienden. Zij hebben hier meer behoefte aan in vergelijking met tweeoudergezinnen. Waarschijnlijk doordat zij er vaak alleen voor staan. Daarnaast kan er sprake zijn van complexe problemen die te maken hebben met scheiding. Gescheiden ouders kunnen zorgen hebben over de invloed van scheiding op het welzijn van hun kind en er kan sprake zijn van moeilijkheden in het contact met de ex-partner (Bucx, 2011).

Ook voor formele opvoedingsondersteuning geldt dat eenoudergezinnen hier meer ondersteuning van ontvangen dan tweeoudergezinnen. Desondanks geven alleenstaande ouders in vergelijking met tweeoudergezinnen relatief vaak aan dat ze behoefte hebben aan meer formele opvoedingsondersteuning. Blijkbaar vinden deze ouders de ondersteuning vanuit het informele netwerk niet genoeg. Mogelijk zijn de situaties waar deze gezinnen mee te maken hebben complex en zijn daardoor niet gemakkelijk te verlichten, ook niet door de omgeving (Bucx, 2011).

Behoeften van scheidingskinderen

De scheiding kan bij kinderen allerlei gedachten en gevoelens losmaken:

- Schuld: veel kinderen hebben het gevoel dat zij schuldig zijn aan de scheiding.
- Boosheid: kinderen kunnen boos zijn op hun ouders, dat zij scheiden.
- Verdriet: de meest voorkomende emotie bij kinderen is verdriet, dat ze de ouder moeten missen waar ze op dat moment niet zijn.
- Onzekerheid: de zekere basis van een kind valt weg doordat een gezin op z'n kop komt te staan. Kinderen vragen zich af wat er gaat gebeuren.
- Angst: kinderen zijn bang om liefde van de vertrekkende ouder kwijt te raken of dat de andere ouder hem ook gaat verlaten.
- Identiteit: vooral pubers vragen zich af wie zij nou zelf zijn. En in hoeverre ze op hun vader of moeder lijken.

Ouders denken vaak dat ze weten wat er in hun kind omgaat. Maar de gedachten en gevoelens van kinderen kunnen heel anders zijn dan ouders denken, zeker als er sprake is van een spanningsveld tussen ouders (Weimar, 2014). In een interview benoemt de Amerikaanse psychologe Pedro-Carroll dat ouder de impact van scheiding op kinderen onderschatten. Er gaat veel meer in de kinderen om dan ze uiten (Gieles, 2011).

Kinderen in een echtscheidingssituatie hebben behoefte aan zekerheid, geborgenheid en veiligheid. Ze hebben structuur en veel steun nodig. Vaak hangt er voor de scheiding al een ruzieachtige sfeer in het gezin waardoor kinderen niet weten waar ze aan toe zijn. Het is daarom belangrijk dat ouders kinderen zo snel mogelijk duidelijkheid bieden als ze gaan scheiden. Daarbij is het belangrijk dat ze op een begrijpelijke manier uitleggen wat voor redenen ze ervoor hebben. Ook moeten ouders benadrukken dat de kinderen met beide ouders in contact mogen blijven (Weimar, 2014). Blijven ruzie maken en elkaar verwijten maken, maakt een gezonde relatie met beide ouders onmogelijk. Aan de ene kant moeten ouders rekening houden met gevoelens van kinderen, maar aan de andere kant moeten ouders vasthouden aan regels en structuur. Dat kan moeilijk zijn midden in de stress van een scheiding (Gieles, 2011).

Kinderen hebben vaak het gevoel dat ze moeten kiezen tussen papa of mama, terwijl ze aan allebei loyaal zijn. Als ouders er niets mee doen als er sprake is van een loyaliteitsconflict bij hun kind, wordt

het alleen maar groter. Loyaliteit van kinderen uit zich in het tevreden willen stellen van allebei de ouders. Als ze het gevoel hebben dat ze moeten kiezen voor een van de ouders, is het risico dat ze hun ouders naar de mond gaan praten. Omdat dit kan leiden tot veel misverstanden, is het van belang dat de ouders hierover afspraken maken met elkaar (Weimar, 2014).

Volgens Spruijt (2010) zouden kinderen meer betrokken moeten worden bij het proces van de scheiding. Ouders beslissen vaak voor het kind en er wordt niet of nauwelijks naar hun mening gevraagd. Een kind heeft in de scheiding aan de ene kant de rol van slachtoffer. Het kind heeft ondersteuning en bescherming van volwassenen nodig. Aan de andere kant zijn kinderen naar mate ze ouder worden steeds meer in staat om een oordeel te vormen en beslissingen te nemen. Open communicatie over veranderingen na de scheiding is belangrijk zodat kinderen weten wat er speelt en ze er hun mening over kunnen geven. Hierbij moet rekening gehouden worden met de leeftijd en het niveau van het kind. In gesprekken met kinderen moet vooral naar hen geluisterd worden. Als kinderen nog jong zijn, kan een gesprek ondersteund worden door spel. Ook Fiddelaers (2010) geeft aan dat kinderen zich meer gehoord willen voelen en willen dat er meer aandacht is voor hun emoties.

Hoewel het ene kind de andere ouder meer zal missen dan het andere kind, moeten alle kinderen wennen aan de veranderingen in het gezin en dat ze hun vader of moeder niet meer dagelijks zien (Weimar, 2014). De komst van nieuwe gezinsleden is voor kinderen een ingrijpende verandering. Vaak wordt dan veel verwacht van het aanpassingsvermogen van kinderen. Er kan bij een kind verwarring ontstaan over zijn plek (Fiddelaers, 2010). Daarom is het helpend voor kinderen als ouders rustig aan doen in hun relatie met hun nieuwe partner (Gieles, 2011).

Programma's en interventies

Evidence-based en practice-based

Bij het ondersteunen van ouders wordt gebruik gemaakt van interventies en methoden. Deze kunnen evidence-based zijn en practice-based. Evidence-based houdt in dat vanuit een bepaalde theorie een bepaalde manier van handelen voortkomt. Op basis hiervan worden interventies ontwikkeld. Deze interventies worden onderzocht op effectiviteit. Als blijkt dat interventies effectief zijn, worden ze breder ingezet. Een interventie is dan bewezen effectief. Practice-based interventies zijn tot stand gekomen en toegepast in de praktijk, waarna ze verder worden uitgewerkt en onderzocht op effectiviteit. Zo ontwikkelt een interventie zich in stappen naar een bewezen effectieve interventie (Nederlands Jeugdinstituut, z.d.)

Werkzame factoren

Internationaal gezien is er ook aandacht voor en onderzoek naar programma's en interventies binnen groepsgerichte opvoedingsondersteuning. Centers for Disease Control and Prevention heeft onderzoek gedaan naar werkzame factoren bij interventies waarbij ouders actief bezig zijn met het versterken van opvoedvaardigheden, door bijvoorbeeld huiswerkopdrachten, rollenspellen en het oefenen van vaardigheden. Voor het verwerven van opvoedvaardigheden van ouders zijn volgens het onderzoek de volgende onderdelen succesvol:

- Ouders communicatievaardigheden leren op het gebied van emoties herkennen en erkennen;
- Vaardigheden van ouders versterken op het gebied van positieve interactie tussen ouder en kind;
- Ouders met kinderen laten oefenen tijdens de bijeenkomsten.

Voor het verminderen van externaliserend gedrag bij kinderen, zoals agressie of hyperactief gedrag, zijn volgens het onderzoek de volgende onderdelen succesvol:

- Ouders voorlichten over het effectief gebruiken van een time-out;
- Ouders versterken in consequent reageren op gedrag van kinderen;
- Vaardigheden van ouders versterken op het gebied van positieve interactie tussen ouder en kind;
- Ouders met kinderen laten oefenen tijdens de bijeenkomsten (Centers for Disease Control and Prevention, 2009).

Over het algemeen kan gezegd worden dat goed onderzoek naar de effectiviteit van interventies voor gezinnen in echtscheiding, ook internationaal, beperkt is. In veel gevallen is het onderzoek oud of is het onderzoek meer gericht op de vorm dan op de inhoud van de interventie. Desondanks zijn van een aantal interventies internationaal positieve effecten gemeten en zijn in Nederland interventies opgenomen in de databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut, omdat zij erkend zijn als goed onderbouwd (Ince & Verheijden, 2015). Interventies kunnen voornamelijk op kinderen, voornamelijk op ouders of op ouders en kinderen gericht zijn. Achtereenvolgens komen kindgerichte, oudergerichte en ouder- en kindgerichte interventies aan bod.

Kindgerichte interventies

Een kindgerichte interventie in de Verenigde Staten waarvan in verschillende onderzoeken positieve resultaten zijn gemeten, is het *Children of Divorce Intervention Project* (CODIP). In dit programma werken kinderen tijdens tien bijeenkomsten aan het versterken van vaardigheden die hen helpen om met problemen door scheiding om te kunnen gaan. Behalve het versterken van vaardigheden, ligt ook nadruk op emotionele ondersteuning door het bespreken van gevoelens rondom de scheiding. *CODIP* is beschikbaar voor kinderen vanaf de kleuterleeftijd tot de 2e klas van de middelbare school (Ince & Verheijden, 2015). Uit onderzoek blijkt dat deze interventie problemen bij kinderen vermindert doordat het aanpassingsvermogen versterkt wordt en het de beeldvorming van kinderen omtrent de scheiding verbetert (Vélez, Wolchik & Sandler, 2011).

Een vergelijkbare interventie in de Verenigde Staten is het *Children's Support Group*. Evenals bij *CODIP* is het doel bij deze interventie het emotioneel ondersteunen van kinderen. Daarnaast staat het bevorderen van de ouder-kindcommunicatie centraal en leren kinderen vaardigheden om met de scheidingssituatie om te gaan (Ince & Verheijden, 2015). Van deze interventie is aangetoond dat het positieve effecten heeft op het gevoel van eigenwaarde, sociale vaardigheden en het aanpassingsvermogen van kinderen (Vélez et al., 2011).

De Nederlandse interventie *Dappere Dino's* is voortgekomen uit het *Children of Divorce Intervention Project*. De interventie is gericht op kinderen van zes tot en met acht jaar oud waarvan de ouders gescheiden zijn. Door allerlei creatieve activiteiten en spelvormen staan kinderen stil bij hun gevoelens, krijgen ze meer inzicht in de situatie van de scheiding, versterken ze probleemoplossende vaardigheden en ontwikkelen ze een positiever beeld van zichzelf en van hun gezin. Het doel hiervan is dat gedragsproblemen en emotionele problemen voorkomen of beperkt worden. De interventie is voornamelijk gericht op de kinderen, maar ouders worden betrokken door een begin- en eindgesprek en door informatie tijdens de sessie. De training wordt gegeven door opgeleide trainers (Klein Velderman, 2012). Evenals uit Amerikaans onderzoek, zijn uit Nederlands onderzoek positieve resultaten gekomen als het gaat om positief functioneren en vermindering van probleemgedrag bij kinderen (Spruijt & Kormos, 2014). *Stoere Schildpadden* is een variant van *Dappere Dino's*, gericht op kinderen van vier tot en met zes jaar. Beide interventies zijn opgenomen in de databank Erkende

Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut omdat ze theoretisch goed onderbouwd zijn (Klein Velderman, 2012; Klein Velderman, Harten & Pannebakker, 2015).

Een andere door het Nederlands Jeugdinstituut erkende interventiemethode is *Kinderen In Echtscheiding Situatie (KIES)*. De interventie is opgenomen in de databank Effectieve Jeugdinterventies. KIES is een spel- en praatgroep voor kinderen in de basisschoolleeftijd en in de leeftijd van het voortgezet onderwijs, die een echtscheiding van hun ouders meemaken. In acht bijeenkomsten, die op school plaatsvinden, worden allerlei werkvormen ingezet, waardoor kinderen de scheiding kunnen verwerken, herkenning vinden bij elkaar, grip kunnen krijgen op hun leven en waarin gewerkt wordt aan het inzetten van hulp in de omgeving. Het doel hiervan is dat zoveel mogelijk voorkomen wordt dat kinderen problemen krijgen als gevolg van de scheiding en dat zij leren omgaan met de veranderde situatie. De gecertificeerde KIES-coaches betrekken de ouders, door hen informatie te geven (Ince, 2009). Uit een onderzoek op de Universiteit Utrecht naar effectiviteit, dat in 2013 is afgerond, blijkt KIES positieve effecten te hebben op kinderen van acht tot en met twaalf jaar: ze laten minder probleemgedrag zien, tonen meer prosociaal gedrag en kunnen beter omgaan met leeftijdsgenoten (Spruijt & Kormos, 2014). In het werkgebied van Opvoedwinkels Twinkeltje, Kralingen-Crooswijk, zijn KIES-coaches werkzaam (Kies voor het Kind, z.d.).

Oudergerichte interventies

De Italiaanse psycholoog Bernardelli (2011) schrijft over de interventie *Parent Training*, waarbij ouders vaardigheden aanleren om met problemen en bepaalde situaties met kinderen om te kunnen gaan. Zij stelt voor om *Parent Training* in te zetten voor gescheiden ouders, omdat een goede verhouding tussen ouders en kinderen juist in deze situatie belangrijk is. De *Parent Training* zou in de eerste plaats moeten bestaan uit voorlichting over de effecten die scheiding kan hebben op kinderen en over risicofactoren en beschermende factoren hierbij. Het tweede gedeelte zou moeten bestaan uit een educatieve training waarin ouders met een professional in gesprek gaan over gedragsproblemen bij kinderen en hoe je hiermee om kunt gaan. Daarbij is het belangrijk dat aan de orde komt hoe het gedrag van ouders het gedrag van kinderen beïnvloedt.

Verder is van de preventieve interventiemethodes *Parenting Through Change (PTC)* en *New Beginnings Program (NBP)* uit onderzoek gebleken dat ze leiden tot minder aanpassingsproblemen bij kinderen en minder delinquent gedrag op latere leeftijd. Dit komt door verbeteringen in positief opvoeden en het vergroten van de kwaliteit van de relatie tussen moeder en kind (Vélez et al., 2011). Beide interventies richten zich op moeders waar het kind na de scheiding bij woont. Bij *Parenting Through Change* staat het versterken van opvoedvaardigheden centraal, zoals: positief bekrachtigen, probleemoplossend vermogen en toezicht houden. Daarnaast staat centraal hoe je controle houdt over negatieve emoties en innerlijke conflicten. Het *New Beginnings Program* is gericht op moeders van kinderen van negen tot en met twaalf jaar en heeft als doelstelling het voorkomen van psychische problemen bij kinderen. In het moederprogramma wordt gewerkt aan het verbeteren van de relatie van moeder en kind en het bevorderen van contact tussen vader en kind. Ook staat het verminderen van de mate waarin kinderen te maken hebben met conflicten en negatieve gebeurtenissen omtrent de scheiding centraal. Behalve het moederprogramma is er ook een moeder-plus-kindprogramma waarin naast bijeenkomsten voor moeders ook bijeenkomsten voor kinderen worden georganiseerd (Ince & Verheijden, 2015).

Van de erkende interventies gericht op echtscheidingssituaties in de databank Erkende Jeugdinterventies, is één interventie voornamelijk gericht op ouders. Dit is de interventie *Ouderschap na Scheiding*, een vorm van omgangsbemiddeling voor ouders van minderjarige kinderen in een

vechtscheiding. Mediatietechnieken, oplossingsgerichte en motiverende gesprekstechnieken worden ingezet in gesprekken met de ouders, zodat ouders weer constructief met elkaar gaan overleggen. Deze interventie wordt aangeboden in Groningen en Drenthe (Haar & Mellema, 2015).

In tegenstelling tot *Ouderschap na Scheiding*, heeft de cursus *Positief Opvoeden voor gescheiden ouders* van Triple P wel een groepsgerichte aanpak. De officiële naam is: *Triple P Family Transitions*. De cursus is bedoeld voor ouders die kortgeleden zijn gescheiden en willen leren omgaan met de veranderingen waar een gezin mee te maken krijgt door een echtscheiding. Ouders oefenen met vaardigheden die kunnen helpen om met deze veranderingen om te gaan en om de opvoeding weer in balans te krijgen. Van de negen bijeenkomsten zijn de eerste vijf bijeenkomsten gericht op de echtscheidingssituatie en daarna volgt de reguliere Triple P oudercursus waarin het stimuleren van gewenst gedrag en omgaan met ongewenst gedrag centraal staat (Jonge & Speetjens, 2014).

Ouder- en kindgerichte interventies

Behalve interventies die voornamelijk gericht zijn op kinderen of voornamelijk op ouders, zijn er ook interventies die gericht zijn op ouders en kinderen tegelijk. Een voorbeeld hiervan is de Nederlandse erkende interventie *IJES het brugproject (Jij en Scheiding)* voor kinderen van acht tot en met twaalf jaar en hun ouders. Evenals de kindgerichte interventie *Dappere Dino's* heeft het als doel het voorkomen of verminderen van gedragsproblemen en emotionele problemen. Maar meer dan bij *Dappere Dino's* worden de ouders betrokken. Parallel aan de bijeenkomsten voor de kinderen, hebben ouders drie bijeenkomsten waarin ze voorlichting krijgen over de invloed van scheiding op kinderen (Ince & Verheijden, 2015).

Een tweede ouder- en kindgerichte interventie is de door het Nederlands Jeugdinstituut erkende interventie *Ouderschap Blijft*. Als er bij kinderen van scheidende of gescheiden ouders tussen nul en twaalf jaar sprake is van geen omgang of problematische omgang met de uitwonende ouder door conflicten tussen ouders, kan deze interventie ingezet worden. De interventie bestaat uit bemiddeling en begeleiding waardoor ouders tot concrete afspraken komen, waardoor omgang op gang wordt gebracht en ouders uiteindelijk zelfstandig richting kunnen geven aan de omgangsregeling. Door de bemiddeling leren ouders hun conflicten als ex-partners te beheersen en als ouder de zorg- en opvoedtaken vorm te geven (Spruijt & Kormos, 2014).

Daarnaast kunnen professionals, ouders en jongeren terecht bij *Villa Pinedo*. Dit is een online platform (www.villapinedo.nl) door jongeren waarvan de ouders gescheiden zijn. Zij delen door middel van onder andere filmpjes, foto's, blogs informatie over en ervaringen met scheiding met andere jongeren waarvan de ouders gescheiden zijn en met gescheiden ouders zelf. Via een forum en chat, kunnen verhalen gedeeld worden en kunnen jongeren ouders adviseren over het omgaan met bepaalde situaties. Zo worden volwassenen bewust gemaakt van wat er in kinderen omgaat in een echtscheidingssituatie (Spruijt & Kormos, 2014). Ouders kunnen via *Villa Pinedo* voor €59,00 een zes weken durende online workshop volgen. In deze workshop leren ouders hoe ze hun kind zo goed mogelijk kunnen helpen door de scheiding heen. Ze krijgen praktische tips en oefeningen mee, die zijn opgesteld door kindertherapeuten (Villa Pinedo, z.d.).

ONDERZOEKSVRAAG EN DEELVRAGEN

Om het onderzoeksdoel te kunnen bereiken, is een onderzoeksvraag opgesteld. Deze vraag heeft centraal gestaan bij de uitvoering van het onderzoek. Het gaat om de volgende onderzoeksvraag:

‘Welke behoeften hebben gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar in Kralingen-Crooswijk op het gebied van groepsgerichte opvoedingsondersteuning en hoe kan Opvoedwinkel Twinkeltje hierop aansluiten?’

De onderzoeksvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

1. Welke belemmerende factoren en helpende factoren ervaren gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar in de opvoeding?
2. Bij welke onderwerpen binnen de opvoeding willen gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar ondersteuning krijgen?
3. Welke specifieke behoeften hebben kinderen van 0-12 jaar van gescheiden alleenstaande ouders met betrekking tot de opvoeding volgens deskundigen?
4. Welke programma's of interventies zijn relevant voor gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar en Opvoedwinkel Twinkeltje volgens deskundigen?
5. Op welke manier willen gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar dat het aanbod vormgegeven wordt?

In de onderzoeksvraag staat de ondersteuningsbehoefte van gescheiden alleenstaande ouders centraal en hoe Opvoedwinkel Twinkeltje hierop aan kan sluiten, zodat dit aansluit bij het vraaggericht werken van de organisatie. Daarnaast is de ondersteuning die Opvoedwinkel Twinkeltje biedt wijkgericht. Vanuit de locatie in Crooswijk, wordt opvoedingsondersteuning geboden in het gebied Kralingen-Crooswijk. Voor Opvoedwinkel Twinkeltje in Crooswijk is het relevant om te weten welke vragen en welke behoeften aan ondersteuning de ouders in dit gebied hebben. Omdat het onderzoek wordt uitgevoerd vanuit deze locatie, is het onderzoek gericht op de gescheiden alleenstaande ouders in Kralingen-Crooswijk.

Verder is het onderzoek gericht op groepsgerichte opvoedingsondersteuning, omdat binnen het aanbod van Opvoedwinkel Twinkeltje daar meer nadruk ligt. Groepsgericht aanbod kan een geschikte manier zijn om de eigen kracht van ouders te versterken. Ouders kunnen ervaringen met andere ouders delen. In het delen van ervaringen kunnen ouders steun krijgen van andere ouders en zelf steun bieden aan andere ouders, wat zelfvertrouwen geeft (Bakker, Blokland & Wijnen, 2014).

Voor de leeftijdscategorie van kinderen tot en met twaalf jaar is gekozen, omdat Opvoedwinkel Twinkeltje mogelijk van de Gemeente Rotterdam de opdracht zou krijgen om in de opvoedingsondersteuning een focus te leggen op ouders van jonge kinderen. Door deze leeftijdscategorie is rekening gehouden met dit beleidskader.

AANPAK

In het uitvoeren van het praktijkonderzoek zijn allerlei onderzoeksactiviteiten ondernomen voor het verzamelen en analyseren van data. Eerst komen de onderzoeksactiviteiten voor het verzamelen van data en analysetechnieken aan de orde. Daarna wordt beschreven hoe validiteit en betrouwbaarheid is gewaarborgd en van welke randvoorwaarden sprake was.

Dataverzameling

In het onderstaande schema is per deelvraag uitgewerkt welke methode van dataverzameling gebruikt is, waarna de methodes beschreven worden.

	Methode		
	Bevragen van ouders	Bevragen van deskundigen	Tekstbronnen bestuderen
Deelvraag 1 Welke belemmerende factoren en helpende factoren ervaren gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar in de opvoeding?	X	X	X
Deelvraag 2 Bij welke onderwerpen binnen de opvoeding willen gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar ondersteuning krijgen?	X	X	
Deelvraag 3 Welke specifieke behoeften hebben kinderen van 0-12 jaar van gescheiden alleenstaande ouders met betrekking tot de opvoeding?		X	X
Deelvraag 4 Welke bestaande evidence-based programma's of interventies zijn relevant voor gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar en Opvoedwinkler Twinkeltje?		X	X
Deelvraag 5 Op welke manier willen gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar dat het aanbod vormgegeven wordt?	X		

Bevragen van ouders

Voor de deelvragen 1, 2 en 5 zijn vijftien gescheiden alleenstaande ouders met minimaal één kind van nul tot en met twaalf jaar in Kralingen-Crooswijk bevestigd. Dit bevestigd heeft op twee manieren plaatsgevonden, namelijk door het afnemen van enquêtes en het houden van interviews. Dertien ouders hebben een enquête ingevuld en met twee ouders zijn de vragen mondeling besproken door middel van een interview waarin dezelfde vragen aan de orde zijn gekomen als bij de enquête. In bijlage 1 is de enquête te zien die bij de ouders is afgenomen. In bijlage 2 is de interviewleidraad voor de interviews met de ouders toegevoegd.

Er is gekozen voor het afnemen van een schriftelijke enquête, omdat op die manier in kortere tijd een grotere groep respondenten kon worden benaderd in Kralingen-Crooswijk. Het invullen van een enquête kostte voor ouders minder tijd dan het houden van een interview. Ook konden de vragenlijsten anoniem ingevuld worden door de ouders.

De interviews waren individueel, omdat het onderwerp mogelijk gevoelig kon liggen bij ouders. Tijdens de interviews kon dieper ingegaan worden op het onderwerp, doordat de respondenten mogelijkheden hadden om zelf ergens op door te gaan en de interviewer kon doorvragen (Donk & Lanen, 2014). Aan de ouders is gevraagd of zij akkoord gingen met het opnemen van het interview, zodat het gesprek op elk moment nageluisterd en uitgewerkt kon worden. Een van de geïnterviewde

ouders ging hiermee akkoord en een van de ouders had het liever niet, waardoor dat gesprek niet is opgenomen.

Om respondenten te bereiken is contact opgenomen met pedagogen en consulenten van Opvoedwinkel Twinkeltje en met schoolmaatschappelijk werkers van basisscholen in Kralingen-Crooswijk. Aan hen is gevraagd of zij ouders vanuit hun werk voor konden dragen voor een interview en of zij ouders wilden vragen om een enquête in te vullen. Via pedagogen van Opvoedwinkel Twinkeltje zijn de twee ouders geworven voor een interview. Voor schoolmaatschappelijk werkers bleek het lastig te zijn om ouders te vragen, waardoor de interviewer contact heeft opgenomen met ouderconsulenten van verschillende scholen in Kralingen-Crooswijk om te vragen of de interviewer tijdens een koffieochtend in de ouderkamer ouders mocht vragen of ze een enquête in wilden vullen. Daar zijn een aantal respondenten uit voortgekomen. Ook heeft de interviewer bij het kinderdagverblijf van de Van Veldhuizen Stichting ouders gevraagd of ze een enquête in wilden vullen, waar verschillende respondenten uit voortgekomen zijn. Al met al zijn zowel via Opvoedwinkel Twinkeltje als daarbuiten op vindplekken in de wijk ouders bevraagd voor het onderzoek.

Bevragen van deskundigen

Voor het verzamelen van data bij deelvraag 1, 2, 3 en 4 zijn vier deskundigen in Rotterdam op het gebied van echtscheiding en ouderschap bevraagd. Het zijn deskundigen die in hun werk aanraking komen met ouders en/of kinderen in echtscheidingssituaties, waardoor ze vanuit beide perspectieven inzicht konden geven in het onderwerp. Daarnaast werken ze zelf met programma's voor de doelgroep. Het gaat om een mediator, een gezinscoach en mediator, een schoolmaatschappelijk werker en een staffunctionaris over trainingen die zelf ook trainingen geeft.

De deskundigen zijn bevraagd door middel van minder gestructureerde interviews. De interviewleidraad voor de deskundigen is te vinden in bijlage 3. Aan de ene kant is naar specifieke onderwerpen gevraagd, aan de andere kant hadden de deskundigen de mogelijkheid om zelf ergens op in te gaan en was er mogelijkheid om door te vragen. Zo is voor deelvraag 5 aan de deskundigen geen specifieke vragen gesteld, maar hebben de deskundigen wel ervaringen hierover gedeeld wat verwerkt is in de resultaten. De interviews zijn met toestemming van de deskundigen opgenomen met opnameapparatuur, zodat het gesprek op elk moment nageluisterd en uitgewerkt kon worden (Donk & Lanen, 2014).

Tekstbronnen bestuderen

In aanvulling op het al uitgevoerde vooronderzoek, zijn naast het bevragen tekstbronnen bestudeerd om data te verzamelen voor het beantwoorden van deelvraag 1, 3 en 4. Relevante kennis en inzichten zijn gehaald uit publieke bronnen, zoals vakliteratuur, onderzoeksrapporten en tijdschriftartikelen (Donk & Lanen, 2014). Er is gebruik gemaakt van verschillende bronnen, waaronder internationale bronnen. Er is naar gestreefd om bronnen te gebruiken die niet meer dan vijf jaar oud zijn. Enkele bronnen zijn ouder, namelijk maximaal zeven jaar oud.

Data-analyse

Na het verzamelen van data heeft datareductie plaatsgevonden. In het analyseren zijn belangrijkste delen van de data overgebleven, die bruikbaar waren voor het beantwoorden van de hoofdvraag (Donk & Lanen, 2014).

Voor het analyseren van de uitgewerkte interviews is gebruik gemaakt van labels. De tekst is opgedeeld in betekenisvolle fragmenten. De tekst is verdeeld in stukjes van een aantal woorden of zinnen die betrekking hadden op hetzelfde onderwerp. Deze onderwerpen zijn benoemd, zij hebben een label gekregen (Donk & Lanen, 2014). Door het vergelijken van de tekstfragmenten per label, konden bevindingen geformuleerd worden, zowel gericht op overeenkomsten, als op verschillen.

De antwoorden op de vragen uit de enquête zijn per vraag naast elkaar gezet. Door dit overzicht konden de antwoorden horizontaal worden vergeleken (Donk & Lanen, 2014). Ook hierbij is gekeken naar overeenkomsten en verschillen. De overeenkomsten en verschillen zijn inzichtelijk gemaakt door de resultaten weer te geven in een tabel met daarbij aantallen en percentages, zodat verhoudingen zichtbaar werden.

Tekstbronnen zijn bestudeerd aan de hand van vooraf opgestelde kijkpunten. Die vormden categorieën waar betekenisvolle fragmenten uit de bronnen zijn ondergebracht. Hierdoor kon per categorie een samenvatting gemaakt worden. Bevindingen uit de literatuur zijn ondergebracht in het literatuuronderzoek.

Al met al zijn de bevindingen uit de interviews en vragenlijsten beschreven bij de resultaten en de bevindingen uit de tekstbronnen in het literatuuronderzoek. In de conclusies zijn de resultaten uit het praktijkonderzoek en uit het literatuuronderzoek samengebracht.

Betrouwbaarheid en validiteit

Om de validiteit en betrouwbaarheid van het onderzoek te waarborgen, is in de aanpak brontriangulatie ingebouwd. Dit houdt in dat data is verzameld vanuit verschillende bronnen. Data is verzameld door het raadplegen van zowel ouder, deskundigen als tekstbronnen. Dat data vanuit deze verschillende invalshoeken is verzameld, maakt de resultaten krachtiger (Donk & Lanen, 2014).

Het inzetten van een schriftelijke enquête bij het bevragen van ouders, heeft bijgedragen aan het vergroten van de betrouwbaarheid van de resultaten. Op die manier kon namelijk een grotere groep respondenten worden benaderd in de wijk. Aan de andere kant zijn behalve via de schriftelijke enquête ouders ook mondeling bevestigd. Op die manier is gebruik gemaakt van methodische triangulatie (Donk & Lanen, 2014). Om sociaal wenselijke antwoorden zo veel mogelijk te voorkomen, konden de ouders de enquête anoniem invullen en zijn de interviews individueel gehouden zodat respondenten elkaar niet hebben kunnen beïnvloeden in de beantwoording. Door ouders via Opvoedwink Twinkeltje en daarbuiten op vindplekken in de wijk te bevragen, is gebruik gemaakt van democratische validiteit: betrokkenen binnen en buiten de organisatie voor wie het wenselijk is dat het praktijkprobleem werd aangepakt, zijn bevestigd (Donk & Lanen, 2014).

Bij het opstellen van de enquête en interviewleidraad voor ouders en deskundigen is gebruik gemaakt van dialogische validiteit door het bespreken van de vragen met de begeleider van Opvoedwink Twinkeltje en met een medestudent die eveneens bezig was met het doen van onderzoek. Verder is in de uitvoering van het literatuuronderzoek validiteit en betrouwbaarheid gewaarborgd door het gebruik maken van verschillende (internationale) bronnen, die niet ouder zijn dan vijf jaar, met enkele uitzonderingen van bronnen die maximaal zeven jaar oud zijn.

Verder heeft het opnemen en transcriberen van de gehouden interviews bijgedragen aan het verhogen van de betrouwbaarheid en validiteit. Op die manier is de verkregen data zo letterlijk mogelijk verwerkt en is een letterlijke weergave van de interviews geanalyseerd.

Randvoorwaarden

Bij de aanpak speelden verschillende randvoorwaarden. Allereerst was het voor het onderzoek nodig dat medewerkers van Opvoedwinkel Twinkeltje en professionals op scholen in Kralingen-Crooswijk bereid waren om ouders voor te dragen of te benaderen voor het houden van een interview of het invullen van een enquête. In de praktijk bleek het tijdrovend om de ouders via de contactpersonen te benaderen waardoor de aanpak is verschoven naar het zelf in overleg met ouderconsulenten langsgaan bij koffieochtenden in ouderkamers om ouders te vragen. Op die manier zijn de meeste respondenten geworven.

Daarnaast was het essentieel dat de deskundigen en ouders bereid waren en in de gelegenheid waren om geïnterviewd te worden of een vragenlijst in te vullen. En om de data vanuit de interviews zo betrouwbaar mogelijk te kunnen analyseren, was goed werkend opnameapparatuur van belang.

RESULTATEN

Na de beschrijving van de aanpak van het praktijkonderzoek, volgen de resultaten van het onderzoek. Eerst wordt een beschrijving gegeven van de respondenten. Vervolgens zijn per deelvraag de resultaten beschreven.

Respondenten

Ouders

Vijftien gescheiden alleenstaande ouders in Kralingen-Crooswijk met minimaal één kind in de leeftijd van nul tot en met twaalf jaar. Dertien ouders zijn bevraagd door middel van een enquête en met twee ouders is uitgebreider gesproken door middel van een interview. Alle ouders die zijn bevraagd zijn moeders, in leeftijd variërend van 25 jaar tot en met 44 jaar. Hoe lang de ouders gescheiden zijn, varieert van zes tot één jaar.

Deskundigen

Vier deskundigen in Rotterdam op het gebied van echtscheiding zijn bevraagd door middel van een interview. Zij werken zelf met ouders en/of kinderen in echtscheidingssituaties. Het gaat om de volgende deskundigen:

- Gezinscoach en mediator H. van 't Veer, werkzaam bij FlexusJeugdplein;
- Een mediator in Rotterdam die anoniem wil blijven;
- Een schoolmaatschappelijk werker van DOCK;
- T. Bril, Staffunctionaris Trainingen bij FlexusJeugdplein;

1. Welke belemmerende factoren en helpende factoren ervaren gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar in de opvoeding?

Om in kaart te brengen welke belemmerende en helpende factoren gescheiden alleenstaande ouders kunnen ervaren, komen de reacties hierover van de vijftien bevroegde ouders naar voren. Ook worden de ervaringen van de vier bevroegde Rotterdamse deskundigen hierover inzichtelijk gemaakt. Eerst komt aan bod hoe ouders het ervaren om gescheiden alleenstaand ouder te zijn, vervolgens welke belemmerende factoren en welke helpende factoren ouders en deskundigen noemen.

De vraag aan ouders hoe zij het vinden om gescheiden alleenstaand ouder te zijn was een open vraag, waardoor ouders zelf een antwoord hebben kunnen formuleren. In Tabel 1.1 is te zien welke antwoorden ouders hebben gegeven en hoeveel ouders dit antwoord hebben gegeven.

Tabel 1.1 <i>Antwoorden van ouders op de vraag hoe ze het vinden om alleenstaand ouder te zijn</i>		
Antwoorden van ouders	Aantal ouders	Percentage
Vervelend tot zwaar	7	46,6%
Ik vind het niet zo erg	3	20%
Het heeft voor- en nadelen, ligt aan het moment	2	13,3%
Je went eraan	1	6,7%
Het gaat goed, maar had het vnl. voor dochter graag anders gezien	1	6,7%
Het is nu makkelijker dan voor de scheiding	1	6,7%
Totaal	15	100%

Bijna de helft van de ouders geeft aan dat ze het alleenstaand opvoeden ervaren als vervelend tot zwaar. Van die zeven ouders, geven drie ouders daarbij aan dat het soms ook prettig is om alleen beslissingen te kunnen nemen. Een van de ouders die het niet zo erg vindt, benoemt erbij dat ze wel alles alleen moet doen. De ouder die het nu makkelijker vindt dan voor de scheiding, legt uit dat ze nu niet meer in spanning leeft. Toen ze nog niet gescheiden was, leefde ze wel in spanning vanwege een gokverslaving van haar ex-partner. Ze ervaart nu meer rust en structuur in de opvoeding.

Belemmerende factoren

Uit de enquêtes en de twee gesprekken met ouders, komen verschillende factoren naar voren die zij lastig vinden als gescheiden alleenstaande ouder in het opvoeden. Tien van de vijftien ouders benoemen belemmerende factoren die zij ervaren. Omdat het een open vraag was, konden de ouders zelf een antwoord formuleren en meerdere lastige factoren benoemen. In Tabel 1.2 is per factor te zien hoeveel ouders deze factor genoemd hebben.

Tabel 1.2*Belemmerende factoren die ouders ervaren in het alleen opvoeden van hun kinderen*

Belemmerende factoren	Aantal ouders	Totaal
Emotioneel gezien er alleen voor staan	6 (60%)	10 (100%)
Praktisch gezien alles alleen moeten regelen	4 (40%)	10 (100%)
Consequent blijven (bij vermoeidheid)	2 (20%)	10 (100%)
Financiële zorgen	1 (10%)	10 (100%)
Omgaan met druk en opstandig gedrag van kinderen	1 (10%)	10 (100%)
Beperkt netwerk door verhuizing	1 (10%)	10 (100%)
Moeilijkheden in het contact met de ex-partner	1 (10%)	10 (100%)

De meeste ouders ervaren het als lastig dat zij emotioneel gezien er alleen voor staan en zij in praktisch opzicht alles alleen moeten regelen in de opvoeding. De ouders geven als praktisch punt aan dat het lastig is om het sporten van de kinderen alleen te regelen. Er emotioneel alleen voor staan betekent voor ouders dat ze geen afstand kunnen nemen van de opvoeding. Als de spanning oploopt, kun je als ouder niet even weg, omdat er geen ander is die het even overneemt. Ook is er daardoor volgens een van de ouders geen tijd voor jezelf en moet je ontspanning altijd van te voren regelen. Daarnaast geven ouders aan dat ze niet kunnen delen. Een van de ouders noemt dat je altijd iemand moet bellen als je wilt praten en je wilt niet altijd iemand tot last zijn. De ouder bij wie het contact met de ex-partner een belemmerende factor is, vertelt dat haar ex-partner negatief over haar praat tegen hun kind, wat de opvoedsituatie voor haar lastig maakt.

Ook deskundigen benoemen belemmerende factoren die een rol kunnen spelen in de opvoedsituatie bij gescheiden alleenstaande ouders. In Tabel 1.3 zijn deze belemmerende factoren te zien met daarbij aangegeven hoeveel van de deskundigen deze factoren tegenkomen.

Tabel 1.3*Belemmerende factoren die deskundigen signaleren*

Belemmerende factoren	Aantal deskundigen	Totaal
Moeilijkheden in het contact met de ex-partner	4 (100%)	4 (100%)
Eigen verdriet, boosheid en pijn en die van je kind	4 (100%)	4 (100%)
Verhuizing	2 (50%)	4 (100%)
Wegvallen van netwerk	1 (25%)	4 (100%)
Financiële zorgen	1 (25%)	4 (100%)

Alle deskundigen benoemen dat moeilijkheden in het contact met de ex-partner een belemmerende factor kan zijn voor gescheiden ouders. Zij zien dat ouders gemakkelijk in een negatieve spiraal van verwijten zitten of terechtkomen. Volgens de mediator kan de uitvoering van de opgestelde afspraken en ideeën in de praktijk lastiger zijn dan ouders bedacht hadden, door bijvoorbeeld oud zeer tussen de partners. T. Bril geeft aan dat hij wel eens hoort dat ouders het eigenlijk niet willen, maar toch in strijd verstrikt zitten of verstrikt raken. H. van 't Veer ziet dit ook. Volgens haar bevestigen ouders dat het hen eigenlijk heel ongelukkig maakt als ze voortdurend boos zijn op hun ex-partner. Ook geven alle deskundigen aan dat ouders te maken hebben eigen verdriet, boosheid en pijn en dezelfde gevoelens bij hun kind. De schoolmaatschappelijk werker van DOCK benoemt dat het voor een ouder lastig kan

zijn om een balans te vinden om hiermee om te gaan. Een kind kan op allerlei manieren reageren op scheiding, zoals boos en opstandig zijn. Voor een ouder kan het lastig zijn om hiermee om te gaan als hij of zij zelf ook verdrietig is. Ook H. van 't Veer geeft aan dat ouders vaak zelf instabiel zijn, omdat de situatie voor hen aangrijpend is en verdriet naar boven kan komen.

Daarnaast signaleert H. van 't Veer een terugval in financiën na een scheiding, waardoor veel ouders opeens op de armoedegrens zitten en bijvoorbeeld geen geld hebben voor een nieuwe inrichting bij een verhuizing. Met een verhuizing hangt weer samen dat het netwerk om een ouder heen weg kan vallen. Daarnaast kan een netwerk van een gescheiden ouder wegvallen doordat mensen in het netwerk partij hebben gekozen voor de ander. Hoewel deze belemmerende factoren genoemd worden, geven de deskundigen aan dat echtscheidingssituaties heel divers zijn. H. van 't Veer over wat belemmerend zou kunnen zijn: *“Dat is heel verschillend per ouder. De ene ouder gaat het veel makkelijker af dan de ander. Het hangt er ook een beetje vanaf of ze al alles alleen deden en of ze psychisch sterk zijn.”*

Helpende factoren

Behalve de vraag wat ouders lastig vinden in het alleen opvoeden, is de ouders ook gevraagd wat zij goed vinden gaan in het alleen opvoeden. Verschillende helpende factoren die zij ervaren, zijn naar voren gekomen. Ook deze factoren hebben ouders zelf kunnen verwoorden en ze hebben meerdere factoren kunnen benoemen. In Tabel 1.4 zijn de helpende factoren te zien. Daarin is te zien dat tien ouders helpende factoren genoemd hebben. Per helpende factor is te zien bij hoeveel ouders sprake is van deze factor.

Tabel 1.4 <i>Helpende factoren die ouders ervaren in het alleen opvoeden van hun kinderen</i>		
Helpende factoren	Aantal ouders	Totaal
Zonder discussie duidelijkheid over beslissingen, regels en structuur	9 (90%)	10 (100%)
voor ouders zelf	3 (30%)	
voor de kinderen	6 (60%)	
Goed contact met de ex-partner	2 (20%)	10 (100%)
De Rotterdampas	2 (20%)	10 (100%)
Het financieel goed redden	1 (10%)	10 (100%)
Herkenning bij vriendinnen in een vergelijkbare situatie	1 (10%)	10 (100%)
Een goede band hebben met je kind	1 (10%)	10 (100%)
Actief zijn in de buurt	1 (10%)	10 (100%)

In Tabel 1.4 is te zien dat bijna alle ouders het in het alleen opvoeden als helpend ervaren dat er geen discussie is en dat er duidelijkheid is over beslissingen, regels en structuur. Twee componenten komen daarin naar voren. Drie ouders geven aan dat ze het prettig vinden dat zij als ouder alleen beslissingen kunnen nemen. En aan de andere kant benoemen zes ouders dat het voor de kinderen duidelijk is dat zij alleen de regels en de structuur bepalen. Een van de ouders die goed contact heeft met haar ex-partner vertelt dat ze als maatjes met elkaar omgaan. Ze communiceren over de kinderen en ondernemen af en toe samen met de kinderen activiteiten. Twee ouders zijn blij met de Rotterdampas, omdat die het voor hen financieel mogelijk maakt om leuke dingen te doen.

In de interviews met drie van de vier deskundigen komen factoren naar voren die voor ouders helpend kunnen zijn. Zij zien dit in de praktijk van hun werk terug. Deze factoren staan in Tabel 1.5, met daarbij hoeveel deskundigen de helpende factor tegenkomen.

Tabel 1.5 <i>Helpende factoren die deskundigen signaleren</i>		
Helpende factoren	Aantal deskundigen	Totaal
Erkenning dat de situatie moeilijk is	2 (67%)	3 (100%)
Kennis van de effecten van scheiding voor een kind en daardoor gedrag begrijpen	1 (33%)	3 (100%)
Tijd nemen om goede afspraken te maken	1 (33%)	3 (100%)
Zien wat de ex-partner goed doet en kan	1 (33%)	3 (100%)
Dat ex-partners elkaar kunnen en willen horen	1 (33%)	3 (100%)

Zowel H. van 't Veer als de schoolmaatschappelijk werker vertellen dat het voor ouders goed kan zijn dat ze erkenning krijgen voor het verdriet en de moeilijkheid waar ze in zitten. Dat het niet erg is dat ze daar overstuur of in de war van kunnen zijn. Maar allebei geven ze aan dat het belangrijk is dat behalve de erkenning ook gekeken wordt hoe ouders verder kunnen in het vormgeven van de opvoeding, omdat zij wel als ouders verantwoordelijk zijn. H. van 't Veer voegt toe dat het belangrijk is dat ouders kijken naar wat goed gaat en wat ze al voor elkaar gekregen hebben.

Volgens H. van 't Veer helpt het daarnaast ouders als ze gedragingen van kinderen, als gevolg van de scheiding, begrijpen. Ouders kunnen elkaar verwijten maken over negatieve gedragingen van hun kind. Maar als ze gedrag begrijpen, dat het een normale reactie is op de scheiding, dan kunnen ouders er op een leeftijdsadequate manier op reageren. De mediator herkent het dat het ouders helpt als ze niet naar elkaar wijzen, maar samen bedenken hoe ze samen met het gedrag van hun kind om kunnen gaan. Daarmee hangt samen dat het volgens T. Bril helpend is als ouders elkaar willen horen, omdat het hen helpt om met hun kind in gesprek te blijven. Om een negatieve spiraal van verwijten en strijd te voorkomen, is het volgens H. van 't Veer belangrijk dat ouders de tijd nemen om afspraken te maken, zodat ze ook vooruit denken hoe ze een probleem aan gaan pakken als die op hun pad komt. En dat ze aandacht hebben voor wat hun ex-partner goed kan en goed doet.

Samenvatting

Bijna de helft van de ouders vindt het vervelend tot zwaar om gescheiden alleenstaand ouder te zijn en ongeveer een kwart van de ouders vindt het niet erg of makkelijker dan voor de scheiding. Ouders vinden het vooral lastig dat ze altijd bezig zijn met de opvoeding en geen partner hebben om te delen en dat ze praktisch gezien alles alleen moeten regelen. Bij deskundigen komt vooral naar voren dat ouders in strijd en verwijten verstrikt kunnen zitten, terwijl ze hier eigenlijk ongelukkig van worden. Ook kan het lastig zijn voor ouders dat ze zelf verdriet hebben en boos zijn en ook hun kind hierin moeten begeleiden. Financiële zorgen, verhuizing en het wegvallen van een netwerk komen zowel bij deskundigen als bij enkele ouders naar voren. 90% van de ouders helpt het dat ze zelf beslissingen kunnen nemen en kunnen zorgen voor structuur. Verder geven de ouders aan dat het hen helpt dat ze goed contact hebben met hun ex-partner en in financieel opzicht dat ze de Rotterdampas hebben. De deskundigen zien dat erkenning prettig is voor ouders. Kennis wat scheiding met een kind doet, helpt om gedrag beter te begrijpen. Ook is het helpend als ex-partners met elkaar in gesprek willen blijven, daarin de tijd nemen om afspraken te maken en gericht zijn op wat de ex-partner goed doet.

2. Bij welke onderwerpen binnen de opvoeding willen gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar ondersteuning krijgen?

Om de ondersteuningsbehoeften van gescheiden alleenstaande ouders in kaart te brengen, komt in deze deelvraag aan bod bij welke onderwerpen in de opvoeding deze ouders ondersteuning willen. De antwoorden van de ouders hierover in de enquêtes en de twee gesprekken worden beschreven. Vervolgens komt aan bod welke opvoedvragen deskundigen tegenkomen in hun werk met ouders en kinderen in echtscheidingssituaties.

Aan de vijftien ouders is gevraagd over welke onderwerpen zij het zouden willen hebben tijdens een activiteit voor gescheiden ouders over opvoeding. Het was een open vraag waar dertien ouders antwoord op hebben gegeven. De onderwerpen die zij zouden willen bespreken, staan in Tabel 2.1. Omdat ouders meerdere onderwerpen konden noemen, is per onderwerp weergegeven hoeveel ouders dit onderwerp hebben genoemd en hoeveel ouders totaal geantwoord hebben.

Tabel 2.1 <i>Onderwerpen waarbij gescheiden alleenstaande ouders ondersteuning willen krijgen</i>		
Onderwerpen	Aantal ouders	Totaal
Regels en grenzen stellen	3 (23%)	13 (100%)
Rust voor jezelf creëren	1 (7%)	13 (100%)
Positieve aandacht	1 (7%)	13 (100%)
Slapen	1 (7%)	13 (100%)
Driftbuien	1 (7%)	13 (100%)
Straffen en belonen	1 (7%)	13 (100%)
Contact met de vader	1 (7%)	13 (100%)
Meertaligheid	1 (7%)	13 (100%)
Voor weinig geld iets leuks doen met je kind	1 (7%)	13 (100%)
Opbouwen van een sociaal netwerk	1 (7%)	13 (100%)
Omgaan met een schuldgevoel tegenover je kind	1 (7%)	13 (100%)
Geen onderwerp	4 (31%)	13 (100%)

Het is te zien dat regels en grenzen stellen het meest genoemd is door de ouders. Verder noemen de ouders allemaal verschillende onderwerpen. De moeder die het creëren van rust voor zichzelf aan de orde zou willen stellen, benoemt dat dat kan helpen om een betere moeder te zijn. De ouder die ondersteuning zou willen als het gaat om contact met de vader, wil aan de orde stellen hoe je dit contact goed kunt laten verlopen, zonder spanningen. Een van de ouders met wie de antwoorden mondeling besproken zijn geeft aan dat bespreken hoe je voor weinig geld iets leuks kunt doen met je kind relevant is, omdat bij gescheiden ouders sprake kan zijn van financiële zorgen. De andere ouder vertelt dat het voor gescheiden ouders zoals zij, die ergens opnieuw moeten beginnen door een verhuizing, relevant kan zijn om bezig te zijn met hoe je een sociaal netwerk kunt opbouwen. Daarnaast kan er volgens haar sprake zijn van een schuldgevoel bij ouders ten opzichte van hun kind dat ze gescheiden zijn. Voor hen kan het goed zijn om te weten hoe ze met dit schuldgevoel om kunnen gaan.

Behalve dat de ouders onderwerpen binnen de opvoeding hebben benoemd, zijn in drie interviews met deskundigen ook opvoedvragen naar voren gekomen die zij tegenkomen in hun werk met ouders in echtscheidingssituaties. Deze vragen zijn weergegeven in Tabel 2.2, met daarbij hoeveel deskundigen de vragen benoemen.

Tabel 2.2

Opvoedvragen die deskundigen tegenkomen bij gescheiden alleenstaande ouders

Opvoedvragen over	Aantal deskundigen	Totaal
Het begeleiden van je kind	2 (67%)	3 (100%)
Gedrag van je kind	1 (33%)	3 (100%)
Het contact tussen je kind en je ex-partner	1 (33%)	3 (100%)
Omgaan met een schuldgevoel tegenover je kind	1 (33%)	3 (100%)
Praktische vragen over zaken regelen	1 (33%)	3 (100%)
Opvoedvaardigheden	1 (33%)	3 (100%)
Wat je wel en niet deelt met je kind	1 (33%)	3 (100%)

Zowel H. van 't Veer als de schoolmaatschappelijk werker van DOCK komen opvoedvragen tegen bij ouders over het begeleiden van hun kind. Dat is voornamelijk bij ouders die beseffen dat de scheiding een ingrijpende gebeurtenis is. Ouders vragen zich dan af: 'Hoe kan ik mijn kind het beste helpen?'. Volgens H. van 't Veer vragen die bijvoorbeeld naar opvoedboekjes of welke leesboekjes er zijn voor de leeftijd van hun kind. Ook vragen ze zich volgens de schoolmaatschappelijk werker af hoe ze ervoor kunnen zorgen dat hun kind zich weer meer gelukkig of minder verdrietig voelt. Ondanks dat deze vragen gesteld worden, geeft H. van 't Veer ook aan dat er ouders zijn die er weinig bij stilstaan dat de scheiding een ingrijpende gebeurtenis is voor hun kind. Ook T. Bril heeft het idee dat ouders vaak niet goed weten wat er in het kind omgaat en wat zij dan moeten doen als ouder.

H. van 't Veer geeft als voorbeeld van gedrag van kinderen waar vragen over kunnen komen, dat een kind weer in bed plast. Of dat een kind niet naar de andere ouder toe wil. Dan kunnen ouders zich afvragen wat er aan de hand is of wat ze moeten doen. Dat heeft ook tegelijk te maken met vragen over contact tussen het kind en de ex-partner. Een voorbeeld hiervan kan zijn hoe je ermee om kunt gaan dat je kind zegt dat het niet leuk was bij de andere ouder, of dat je kind zegt dat de andere ouder lelijke dingen zegt over jou als ouder. Een ander voorbeeld is dat je kind het lastig vindt dat de andere ouder een nieuwe partner heeft. Daarnaast kan het volgens de schoolmaatschappelijk werker voor ouders een worsteling zijn dat ze zich schuldig voelen dat hun keus voor een scheiding ervoor heeft gezorgd dat hun kind het moeilijk heeft.

T. Bril merkt dat ouders vaak in eerste instantie vragen stellen over praktische zaken, hoe ze praktische dingen moeten regelen. Daarna komen ook vragen over de opvoeding. Over opvoedvaardigheden die in de algemene opvoedingsondersteuning ook naar voren komen, zoals: 'Hoe geef ik grenzen aan?', 'Hoe praat ik met mijn kind?' en 'Hoe kom ik samen met mijn kind tot een oplossing?'. Wat ouders ook lastig kunnen vinden, is wat ze wel en niet met hun kind kunnen delen van hun eigen emoties. T. Bril ziet dat ouders vaak niet willen dat de kinderen belast worden met hun zorg. Ouders kunnen zich afvragen hoe je dat voorkomt en wat je dan wel kunt laten zien aan je kind van je verdriet. Al met al zijn de vragen van ouders heel divers, zo geeft de schoolmaatschappelijk werker aan.

Samenvatting

Regels en grenzen stellen is het onderwerp waar de meeste ouders ondersteuning in willen krijgen, namelijk 26% van de ouders. Verder noemen de ouders verschillende onderwerpen. Het varieert van meer algemene onderwerpen binnen de opvoeding, zoals slapen, driftbuien en straffen en belonen, tot onderwerpen die meer specifiek gericht zijn op de scheiding. Deze onderwerpen zijn: contact houden met de vader zonder spanningen, hoe je voor weinig geld iets leuks kunt doen met je kind vanwege financiële zorgen, het opbouwen van een sociaal netwerk en omgaan met een schuldgevoel naar je kind toe. Volgens deskundigen vragen ouders zich af hoe ze praktische zaken moeten regelen, maar ook hoe ze hun kind kunnen begeleiden in de scheiding en wat ze wel en niet moeten delen met hun kind. Dat zijn wel de ouders die beseffen dat de scheiding ingrijpend is voor hun kind. Verder signaleren deskundigen ook vragen over gedrag van kinderen, over opvoedvaardigheden en over contact tussen het kind en de andere ouder.

3. Welke specifieke behoeften hebben kinderen van 0-12 jaar van gescheiden alleenstaande ouders met betrekking tot de opvoeding volgens deskundigen?

Deze deelvraag is gericht op de behoeften van kinderen in echtscheidingssituaties. Hierin komt naar voren wat hen helpt en wat zij nodig hebben. De vier geïnterviewde deskundigen hebben hun kennis en ervaringen hierover gedeeld. Allereerst geeft Tabel 3.1 een overzicht van de behoeften van scheidingskinderen, waarna deze behoeften verder uitgewerkt worden.

In Tabel 3.1 zijn de behoeften van kinderen te zien, met daarbij per behoefte aangegeven hoeveel deskundigen deze behoeften bij kinderen signaleren.

Tabel 3.1 <i>Behoeften van kinderen van gescheiden ouders volgens deskundigen</i>		
Behoeften	Aantal deskundigen	Totaal
Geen strijd en verwijten, maar respectvolle communicatie	4 (100%)	4 (100%)
De ruimte krijgen om van beide ouders te houden	3 (75%)	4 (100%)
Zekerheid dat vader en moeder allebei van hen houden	3 (75%)	4 (100%)
Erkenning voor hun situatie, thuis en op school	3 (75%)	4 (100%)
Duidelijkheid dat vader en moeder echt uit elkaar zijn	2 (50%)	4 (100%)
Meedenken, meebeslissen en mening geven	2 (50%)	4 (100%)
Zekerheid dat zij geen schuld hebben aan de scheiding	1 (25%)	4 (100%)

Allereerst geven alle deskundigen nadrukkelijk aan dat het van groot belang is dat ouders, en daarmee de kinderen, niet in strijd verwickeld raken. Als ze ruzie met elkaar maken en elkaar verwijten maken, wordt het kind daarin vaak vergeten en zijn ze niet meer gericht op hoe ze samen de opvoeding vorm kunnen geven. Als een ouder negatief tegen of over de andere ouder praat, dan zit deze ouder eigenlijk aan zijn of haar kind omdat het kind een stukje van de andere ouder in zich heeft, aldus T. Bril en de mediator. Kinderen kunnen zich daardoor afgewezen voelen. Ze zijn loyaal aan beide ouders. De mediator: *“Als ouders die verschrikkelijke spagaat voor een kind kunnen voorkomen, volgens mij is dat het allerbelangrijkste”*. Als ouders elkaar verwijten maken, kan het zijn dat kinderen ook bij de ene ouder negatief praten over de andere ouder. Een voorbeeld hiervan is dat een kind tegen moeder zegt dat het bij vader niet leuk was, terwijl dit eigenlijk niet waar is. Dit kunnen ze doen uit een schuldgevoel dat ze bij de ander waren of omdat ze de andere ouder niet teleur willen stellen door te zeggen dat het leuk was, geeft H. van 't Veer aan. Daarom is het voor kinderen belangrijk dat ouders hen voorleven dat ze van allebei mogen houden en dat ouders hun kind meegeven dat ze het belangrijk vinden dat hij contact heeft met de andere ouder en naar de andere ouder toegaat. H. van 't Veer illustreert dit met het voorbeeld dat het een kind kan helpen als zijn vader of moeder bij zijn kamertje komt kijken bij de andere ouder thuis, omdat de vader of moeder dan als het ware toestemming geeft om daar te slapen.

Behalve dat een kind de ruimte wil krijgen om van allebei de ouders te houden, is het voor een kind ook belangrijk om ervan verzekerd te zijn dat allebei zijn ouders nog evenveel van hem houden na de scheiding. Dat ouders uit elkaar gaan, kan voor onzekerheid zorgen bij het kind. In de beleving van het kind kan iemand zomaar weg zijn of zomaar niet meer van hem of haar houden, aldus T. Bril. Ook H. van 't Veer ziet dit terug bij kinderen. Ze kunnen zich volgens haar afvragen of ze nog wel meetellen.

Als er bij vader of moeder sprake is van een andere partner die ook kinderen heeft en waar vader of moeder ook lief tegen doet, kunnen kinderen angst hebben of zij nog wel goed genoeg zijn.

Verder is het voor kinderen belangrijk om erkenning en begrip te krijgen voor de situatie waarin ze zich bevinden. De schoolmaatschappelijk werker van DOCK geeft als voorbeeld dat kinderen wel eens onhandig kunnen reageren door boosheid en verdriet, maar dat ze daar dan niet gelijk straf voor krijgen. Ook op school speelt dit een rol. H. van 't Veer benoemt daarbij dat het belangrijk is dat leerkrachten aandacht hebben voor gedrag als gevolg van de scheiding. Dat ze begrijpen waar het vandaan komt en met kinderen over de scheidingssituatie in gesprek kunnen gaan. Het valt T. Bril op dat er in het onderwijs te weinig aandacht voor is wat scheiding betekent voor een kind. Het werkt niet als leerkrachten op prestatie gericht zijn als bij scheidingskinderen het leren iets minder gaat. Maar ook begrip voor gedrag thuis is belangrijk volgens H. van 't Veer. Dat ouders begrijpen waar gedrag vandaan komt en dat ze daardoor ook met elkaar kunnen kijken wat het kind nodig heeft.

Daarnaast geven deskundigen aan dat kinderen hopen dat ouders weer partners worden. Kinderen hebben er baat bij dat ouders er duidelijk over zijn dat ze echt uit elkaar zijn, ook al houden ze als ouders contact met elkaar.

Verder willen kinderen ook betrokken worden bij het hele proces van de scheiding en de keuzes die gemaakt moeten worden. Als ouders beslissen en kinderen moeten volgen, gaan de kinderen volgens T. Bril met de hakken in het zand, want zij zijn niet gehoord. Daarom is het belangrijk dat ouders kinderen mee laten denken over oplossingen die gevonden moeten worden. Dat ouders aan hun kind vragen wat hij kan en wil. T. Bril voegt toe dat niet alles aan een kind overgelaten kan worden en zeker bij jonge kinderen moeten ouders keuzes maken, maar ouders kunnen, ook met jonge kinderen, wel bespreken wat zij willen en wat hun ideeën zijn. Kinderen weten volgens T. Bril vaak best wel wat goed voor hun is. En ze houden vaak ook rekening met allebei de ouders. Door het meedenken is het kind deel van het geheel en wordt er gewerkt aan een gezamenlijke toekomst. Ook H. van 't Veer benoemt dat ouders altijd aan hun kind moeten blijven vragen hoe hij of zij vindt dat het gaat in plaats van dat ze meedelen wat ze geregeld hebben.

T. Bril signaleert dat veel kinderen denken dat het hun schuld is dat hun ouders gescheiden zijn. Daarom is het nodig dat kinderen ervan verzekerd worden dat het niet hun schuld is, maar een keuze van hun ouders. Dat ze weten dat het niet hun schuld is dat hun ouders niet meer van elkaar houden. En dat ze, ook al houden ze niet meer van elkaar, wel van hem of haar houden.

Samenvatting

Voor kinderen is het belangrijk dat ouders geen ruzie maken, elkaar verwijten maken en negatief over elkaar praten. Kinderen voelen zich daardoor afgewezen en kunnen in een loyaliteitsconflict raken. Omdat kinderen het gevoel kunnen hebben dat ze moeten kiezen tussen ouders, is het van belang dat ouders het kind de ruimte geven om van beide ouders te houden en dat kinderen weten dat allebei de ouders van hun houden. Voor kinderen helpt het als ze zien dat ouders met elkaar verbonden blijven als ouders, maar ook hebben ze duidelijkheid nodig dat ouders echt uit elkaar zijn. Kinderen willen daarnaast meedenken over oplossingen en willen dat geluisterd wordt naar hun mening, zodat ze betrokken zijn bij het hele proces. Zowel thuis en op school is het belangrijk dat kinderen erkenning krijgen dat de situatie voor hen moeilijk kan zijn en er daarmee ook begrip is voor gedrag als gevolg van de scheiding.

4. Welke programma's of interventies zijn relevant voor gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar en Opvoedwinkels Twinkeltje volgens deskundigen?

De resultaten bij deze deelvraag komen voort uit interviews met de vier deskundigen in Rotterdam op het gebied van echtscheiding. Zij werken zelf met ouders en/of kinderen in echtscheidingssituaties, aan de hand van programma's of interventies of zijn door hun werk bekend met interventies en programma's. Hun kennis en ervaringen op dit gebied komen aan bod. Een aantal interventies die aanbevolen wordt is voornamelijk gericht op kinderen en een aantal interventies is gericht op ouders en kinderen tegelijkertijd. Eerst komen de interventies aan bod die voornamelijk gericht zijn op kinderen en vervolgens ouder- en kindgerichte interventies.

Kindgerichte interventies

Allereerst volgt in Tabel 4.1 een overzicht van de kindgerichte interventies die door de deskundigen aanbevolen worden. Daarin is per interventie te zien wat de doelgroep is, wat de relevantie is volgens de deskundigen en hoeveel deskundigen de interventie aanbevelen. Daarna komen kennis en ervaringen van de deskundigen met betrekking tot de interventies aan bod.

Tabel 4.1 <i>Kindgerichte interventies die deskundigen aanbevelen</i>			
Interventie	Doelgroep	Relevantie	Aanbevolen door
<i>Kinderen In Echtscheiding Situatie (KIES)</i>	Kinderen op de basisschool en het voortgezet onderwijs	Zware onderwerpen worden op een speelse manier besproken; Kinderen krijgen de ruimte om hun verhalen en gevoelens te delen.	2 van de 4 deskundigen
<i>Dappere Dino's</i>	Kinderen van 6 t/m 8 jaar	Kinderen krijgen ruimte om hun verhaal te delen; Uit de verhalen komen tips naar voren voor ouders.	1 van de 4 deskundigen
Lotgenotengroep	Kinderen van 6 t/m 12 jaar	Kinderen leren gevoelens delen en gaan de waarde daarvan zien; Wordt aangeboden in Kralingen-Crooswijk.	2 van de 4 deskundigen

Bij de interventiemethode *Kinderen In Echtscheiding Situatie* worden in acht bijeenkomsten, die op school plaatsvinden, allerlei werkvormen ingezet, waardoor kinderen herkenning vinden bij elkaar, grip kunnen krijgen op hun leven, de scheiding kunnen verwerken en waarin gewerkt wordt aan het ontvangen van hulp in de omgeving. Dit wordt gedaan om zo veel mogelijk te voorkomen dat kinderen problemen krijgen door de scheiding en om hen te ondersteunen in het omgaan met de veranderde situatie. De gecertificeerde KIES-coaches betrekken de ouders door hen informatie te geven (Ince, 2009). Volgens de geïnterviewde mediator is het positieve van *KIES* dat onderwerpen rondom scheiding die voor kinderen loodzwaar kunnen zijn, daar op een hele speelse manier besproken worden. Zoals dat kinderen weten dat zij niet de schuld zijn van de scheiding en dat zij niet verantwoordelijk zijn voor het geluk van hun vader of moeder. H. van 't Veer geeft daarnaast als

waardevol punt van KIES aan dat kinderen bij *KIES* de ruimte krijgen om hun verhalen en gevoelens te delen in een groep met andere kinderen.

Bij de interventie *Dappere Dino's* staan kinderen door allerlei creatieve activiteiten en spelvormen stil bij hun gevoelens, krijgen ze meer inzicht in de situatie van de scheiding, versterken ze probleemoplossende vaardigheden en ontwikkelen ze een positiever beeld van zichzelf en van hun gezin. Dit alles om gedragsproblemen en emotionele problemen te voorkomen of beperken. Ouders worden betrokken door een begin- en eindgesprek en door informatie tijdens de sessie (Klein Velderman, 2012). Volgens T. Bril gaat de training uit van uitwisselen met elkaar. De kinderen krijgen de ruimte om hun verhaal te vertellen, te delen met andere kinderen. Verhalen over de nieuwe situatie dat ouders uit elkaar zijn, dat een kind een ander huis erbij heeft gekregen of dat vader of moeder misschien een andere vrouw of man krijgen. Behalve dat kinderen ruimte hebben om hun verhaal te delen, komen uit deze verhalen tips naar voren voor de ouders. Ondanks dat ouders betrokken worden, plaatst T. Bril wel de kanttekening dat de betrokkenheid van ouders volgens hem nog te vrijblijvend is. Volgens hem wordt er nog te veel geschipperd als bijvoorbeeld een van de ouders niet aanwezig wil zijn.

De lotgenotengroep wordt georganiseerd door het schoolmaatschappelijk werk van DOCK in Kralingen-Crooswijk. In acht bijeenkomsten praten kinderen, aan de hand van werkvormen, met elkaar over de scheiding en alles wat daarbij komt kijken. Hiervoor gebruikt DOCK een werkmap met oefeningen van het Expertisecentrum Omgaan met Verlies van Riet Fiddelaers, behorend bij de training Gedeeld Verdriet. Tijdens de bijeenkomsten komen vier rouwtaken aan de orde: beseffen dat rouw er is, het uiten van gevoelens, benoemen welke mooie herinneringen er zijn en kijken naar de toekomst. Er zijn twee bijeenkomsten voor ouders, waarin ouders opdrachten doen die kinderen ook doen in de groep, en aan het eind ook een bijeenkomst met ouders en kind samen. De schoolmaatschappelijk werker van DOCK die dit programma geeft, ziet dat de kinderen enthousiast naar de bijeenkomsten komen en enthousiast weer weggaan. Zij merkt dat kinderen het prettig vinden dat ze een plek hebben om te delen en dat ze ervaren dat het niet erg is om te delen en je verdriet te laten zien. Zij hoort veel terug dat dit voor kinderen een grote meerwaarde is. De mediator die dit programma ook aanbeveelt, geeft de relevantie aan voor Opvoedwinkel Twinkeltje. Dit laagdrempelige programma wordt aangeboden in Kralingen-Crooswijk, het werkgebied van Opvoedwinkel Twinkeltje. Vanuit Opvoedwinkel Twinkeltje kan doorverwezen worden naar de lotgenotengroep.

Ouder- en kindgerichte interventies

Tabel 4.2 geeft een overzicht van de interventies die deskundigen aanbevelen die gericht zijn op ouders en kinderen. Hierin is per interventie aangegeven wat de doelgroep is, wat de relevantie is en hoeveel deskundigen deze interventie aanbevelen. Vervolgens volgt hiervan per interventie een uitgebreidere beschrijving.

Tabel 4.2*Ouder- en kindgerichte interventies die deskundigen aanbevelen*

Interventie	Doelgroep	Relevantie	Aanbevolen door
<i>IJES het brugproject (Jij en Scheiding)</i>	Kinderen van 8 t/m 12 jaar en hun ouders	Centraal staat wat kinderen nodig hebben en hoe ouders daarop in kunnen gaan.	2 van de 4 deskundigen
<i>Kinderen uit de Knel</i>	Ouders en kinderen in een vechtscheiding	Kinderen leren van zich te laten horen naar ouders toe; Ouders leren omgaan met conflicten en zich richten op hun kind; Het netwerk wordt betrokken; Erkenning, herkenning bij ouders en elkaar aanspreken in de groep.	2 van de 4 deskundigen
<i>Villa Pinedo</i>	Ouders, jongeren en professionals	Biedt informatie aan zowel, ouders, kinderen als hulpverleners; Informatie en ervaringen wordt gedeeld door jongeren die zelf gescheiden ouders hebben; Online workshop met oefeningen en praktische tips.	2 van de 4 deskundigen

IJES het brugproject (Jij en Scheiding) heeft als doel het voorkomen of verminderen van gedragsproblemen en emotionele problemen die bij kinderen kunnen ontstaan door scheiding. Parallel aan de bijeenkomsten voor kinderen, hebben ouders drie bijeenkomsten waarin ze voorlichting krijgen over de invloed van scheiding op kinderen (Ince & Verheijden, 2015). Volgens T. Bril wordt een brug gebruikt als symbool: papa woont aan de ene kant van de brug en mama aan de andere kant. De brug is nodig om van het ene huis naar het andere huis te komen. Centraal staat: wat heb je hiervoor nodig? Belangrijk in de interventie is dat hierin verbinding wordt gelegd tussen de ouders en kinderen. Er wordt besproken met de ouders hoe zij kunnen ingaan op de wensen en behoeftes van hun kind. H. van 't Veer vindt dit ook goed aan de interventie, maar vindt wel dat de interventie daarom alleen geschikt is voor gezinnen waarbij de ouders open staan voor wat hun kind nodig heeft. Op het moment dat ouders conflicten met elkaar blijven houden en ze daardoor niet luisteren naar het kind, is het symbool van de brug voor kinderen pijnlijk.

Voor gezinnen waarin sprake is van een vechtscheiding, kan de interventie *Kinderen uit de Knel* zinvol zijn. Zowel H. van 't Veer, als T. Bril geven vanuit FlexusJeugdplein Rotterdam deze interventie. H. van 't Veer beschrijft dat *Kinderen uit de Knel* bestaat uit een training voor ouders en parallel daaraan een training voor de kinderen. Volgens H. van 't Veer is het voor de kinderen helpend dat zij in de training hun verhaal kunnen delen, zodat zij gehoord worden en daarbij ook hun ouders kunnen vertellen wat zij belangrijk vinden. De setting wordt door de begeleiding voor hen veilig gemaakt om dit te doen. Het positieve is dat kinderen zich beter kunnen laten horen naar de ouders toe. Bij de ouders staat centraal hoe zij om kunnen gaan met conflicten en dat zij zich weer gaan verplaatsen in de gevoelens van hun kind. Er wordt geoefend met nieuw gedrag om destructieve patronen te doorbreken. H. van 't Veer benadrukt het belang van een netwerk om ouders heen die hen helpen en ondersteunen. Bij *Kinderen*

uit de *Knel* wordt het netwerk van de gezinnen betrokken door het organiseren van een netwerkbijeenkomst. T. Bril geeft daarbij ook als positief punt dat ouders gewezen wordt op hun verantwoordelijkheid: zij hebben de zorg voor hun kind, dus zij moeten samen tot oplossingen komen om de situatie te veranderen. T. Bril ziet dat door de groepsaankpak ouders erkenning en herkenning bij elkaar ervaren en elkaar aanspreken op wat ze doen. Zo kunnen ouders volgens hem ook elkaar helpen.

Verder geven de mediator en H. van 't Veer aan dat *Villa Pinedo* een goede site is voor informatie, omdat jongeren waarvan de ouders gescheiden zijn informatie en ervaringen omtrent de scheiding delen met andere jongeren en gescheiden ouders. Ouders kunnen via *Villa Pinedo* voor €59,00 een zes weken durende online workshop volgen, waarin ze praktische tips en oefeningen meekrijgen om hun kind te helpen door de scheiding heen. (Villa Pinedo, z.d.). Het waardevolle van *Villa Pinedo* vindt de mediator dat kinderen van gescheiden ouders de cursus geven. Een ander positief punt is de laagdrempeligheid: iedereen kan het bereiken en kan zich aanmelden voor de online workshop. Alleen moeten mensen dat dan wel weten te vinden. Verder geeft de mediator aan dat het platform niet alleen waardevol is voor ouders en kinderen, maar ook voor hulpverleners.

Samenvatting

Van de interventies en programma's die deskundigen relevant vinden, zijn drie interventies voornamelijk gericht op kinderen en drie op ouders en kinderen. De kindgerichte interventies zijn: *Kinderen in Echtscheiding Situatie (KIES)*, *Dappere Dino's* en de lotgenotengroep van DOCK. Bij alle interventies staat centraal dat kinderen hun verhaal en hun gevoelens kunnen delen in een groep met andere kinderen, wat zorgt voor herkenning. Bij *KIES* en *Dappere Dino's* vooral door spelvormen, bij de lotgenotengroep door het doorlopen van rouwtaken aan de hand van werkvormen. De ouder- en kindgerichte interventies zijn: *IJES het brugproject (Jij en Scheiding)*, *Kinderen uit de Knel* en *Villa Pinedo*. Bij *Jij en Scheiding* staan de behoeften en wensen van kinderen centraal en hoe ouders daarop in kunnen spelen. *Kinderen uit de Knel* is voor gezinnen in een vechtscheiding. Kinderen leren van zich te laten horen en ouders leren om met conflicten om te gaan en zich te richten op hun kind. Het netwerk van het gezin wordt hierbij betrokken. *Villa Pinedo* is een online platform waar kinderen van gescheiden ouders hun verhalen en informatie delen en waar ouders online een cursus kunnen volgen.

5. Op welke manier willen gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar dat het aanbod vormgegeven wordt?

Deze deelvraag richt zich op de behoeften van de ouders wat betreft de praktische vormgeving van aanbod. In de antwoorden die de vijftien bevraagde ouders hebben gegeven, komen hun behoeften op dit gebied naar voren. Aan de ouders is gevraagd wat voor soort activiteit zij geschikt vinden en wat hun voorkeur is wat betreft de frequentie waarin een activiteit aangeboden wordt. Daarnaast komt de kennis van de bevraagde deskundigen over dit onderwerp naar voren.

Soort activiteit

Bij de vraag welke activiteit de ouders geschikt vinden, konden de ouders kiezen uit de volgende antwoordmogelijkheden: een themabijeenkomst over een bepaald onderwerp, een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt, een cursus van meerdere bijeenkomsten, een activiteit met ouders en kinderen en iets anders, waarbij ouders in konden vullen wat voor andere activiteit ze zouden willen. Veertien ouders hebben antwoord gegeven op deze vraag. Omdat ouders meerdere antwoordmogelijkheden konden kiezen, geeft Tabel 5.1 per antwoordmogelijkheid weer hoeveel ouders wel en hoeveel ouders niet voor deze optie hebben gekozen, met daarbij het percentage.

Tabel 5.1 <i>Keuze van ouders bij de vraag wat voor activiteit zij geschikt vinden</i>			
	Gekozen	Niet gekozen	Totaal
Themabijeenkomst over een bepaald onderwerp	5 (36%)	9 (64%)	14 (100%)
Een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt	4 (29%)	10 (71%)	14 (100%)
Cursus van meerdere bijeenkomsten	3 (21%)	11 (79%)	14 (100%)
Een activiteit met ouders en kinderen	3 (21%)	11 (79%)	14 (100%)
Ik wil niets	3 (21%)	11 (79%)	14 (100%)

Drie ouders hebben de optie 'iets anders' gekozen, waarbij ze alle drie aangeven geen activiteit geschikt te vinden. In Tabel 5.1 valt op dat de meeste ouders een themabijeenkomst over een bepaald onderwerp en een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt een geschikte activiteit vinden.

Met twee van de veertien ouders is het gelukt om de antwoorden mondeling te bespreken. Hierin is naar voren gekomen dat een van de ouders een combinatie van een activiteit met ouders en kinderen en een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt geschikt vindt. Volgens deze ouder kan het organiseren van een activiteit, zoals naar de speeltuin gaan, een barbecue, een picknick of een voetbaltoernooi, ervoor zorgen dat er een groep ontstaat van gescheiden ouders die contact met elkaar houden. Als ouders bij elkaar komen, kunnen ze met elkaar praten en tips uitwisselen. Het liefst zou deze ouder dat bij ouders thuis doen: *"Echt bij elkaar komen, elke keer in een ander huis, dat maakt het sociale leven wat persoonlijker"*. Volgens deze ouder moeten vooral sociale contacten centraal staan, omdat zij en andere gescheiden ouders die zij kent een beperkt sociaal netwerk hebben. Ook de andere ouder geeft aan dat sparren met andere ouders fijn kan zijn. Juist in een vaste groep kunnen ouders elkaar beter leren kennen en kunnen daardoor zien en bespreken hoe anderen met de scheiding omgaan. Mogelijk kunnen ouders elkaar ook praktische steun bieden.

Behalve de ouders zelf, hebben ook drie van de deskundigen benoemd welke activiteiten volgens hen geschikt zouden zijn voor ouders. In Tabel 5.2 is dit per activiteit weergegeven. Een aantal deskundigen heeft meerdere activiteiten benoemd.

Tabel 5.2 <i>Welke activiteiten de deskundigen geschikt lijkt voor ouders</i>		
	Aantal deskundigen	Totaal
Themabijeenkomst over een bepaald onderwerp	2 (67%)	3 (100%)
Een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt	3 (100%)	3 (100%)
Cursus van meerdere bijeenkomsten	1 (33%)	3 (100%)
Een activiteit met ouders en kinderen	0 (0%)	3 (100%)
Buddy/maatje	2 (67%)	3 (100%)

Het valt op dat van de groepsgerichte activiteiten de meerderheid van de deskundigen een vaste groep ouders en een themabijeenkomst geschikt lijkt. H. van 't Veer geeft aan dat het netwerk bij gescheiden ouders soms opeens wegvalt en ze deze opnieuw op moeten bouwen. In een vaste groep kunnen ouders van elkaar leren en elkaar helpen bij het regelen van praktische zaken. Volgens de mediator zou het voor gescheiden ouders makkelijk kunnen zijn als ze in een niet al te grote groep met andere alleenstaande ouders over hun eigen kind kunnen sparren. Dat ze bespreken: 'Hoe zit dat nou? Hoe moet je dat nou doen?'. Ook T. Bril geeft aan dat ouders behoefte hebben aan uitwisseling, dat ouders willen weten hoe andere ouders het doen en hoe zij situaties oplossen. Dat is een meerwaarde van groepswork. Hij voegt daaraan toe dat het praten binnen de groep wel een doel moet hebben: *"Het moet wel gericht zijn op iets gaan doen. Dus niet alleen praten om het praten waardoor je cirkelt, maar echt: 'Hoe los ik dit op? Wat kan ik doen?' En daaruit weer hulp krijgen"*. H. van 't Veer benoemt hetzelfde: *"Het moet oplossingsgericht zijn, in de zin van eigen kracht versterken in combinatie met misschien een vrijwilliger, een maatje of een steungroep van ervaringsdeskundigen"*. De eigen kracht versterken betekent volgens haar bekrachtigen wat goed gaat bij de ouders en vragen aan ouders hoe zij zelf grip houden op de situatie in plaats van overnemen. Overnemen in de zin van zaken regelen voor ouders. Niet alleen voor professionals is dat belangrijk, maar het is ook belangrijk dat de omgeving van ouders hier zo mee omgaat.

Frequentie van aanbod

Een ander praktisch punt is de frequentie waarin ouders willen dat aanbod georganiseerd wordt. Bij deze vraag konden ouders kiezen tussen antwoordmogelijkheden variërend van één keer per week tot en met één keer per jaar. Daarnaast konden ouders aangeven als ze iets anders zouden willen en wat ze dan zouden willen. Alle vijftien ouders hebben deze vraag beantwoord. Omdat ouders meerdere antwoordmogelijkheden konden kiezen, is in Tabel 5.3 is per keuzemogelijkheid te zien hoeveel ouders wel en hoeveel ouders niet voor deze optie gekozen hebben, met daarbij het percentage.

Tabel 5.3 <i>Keuze van ouders bij de vraag hoe vaak een activiteit georganiseerd zou moeten worden</i>			
1x per...	Gekozen	Niet gekozen	Totaal
Week	2 (13%)	13 (86%)	15 (100%)
2 weken	5 (33%)	10 (67%)	15 (100%)
Maand	6 (40%)	9 (60%)	15 (100%)
Half jaar	1 (7%)	14 (93%)	15 (100%)
Jaar	0 (0%)	15 (100%)	15 (100%)
iets anders:	4 (27%)	11 (73%)	15 (100%)
Ik wil niks	3 (20%)	12 (80%)	
Ik heb geen idee	1 (7%)	14 (93%)	

Uit de Tabel 5.3 blijkt dat de voorkeur van de meeste ouders uitgaat naar een activiteit één keer in de maand of één keer in de twee weken. De ouders die aangeven dat een activiteit voor hen niet hoeft, zijn dezelfde ouders die bij de vraag naar een soort activiteit hebben aangegeven geen activiteit geschikt te vinden. Een van de ouders die twee keuzemogelijkheden heeft aangekruist, geeft aan dat het wel of niet hebben van werk een rol speelt bij de keuze voor een frequentie. Zij zou namelijk een activiteit één keer per week willen als ze geen werk heeft en één keer per maand als ze wel werk zou hebben.

Samenvatting

Op de vraag wat voor soort activiteit ze zouden willen, geven de meeste ouders aan dat ze een themabijeenkomst over een bepaald onderwerp en een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt geschikt vinden. Als ouders bij elkaar komen, kunnen ze sociale contacten opdoen en kunnen ze uitwisselen hoe andere ouders omgaan met de scheiding. Ook door de deskundigen wordt een vaste groep ouders en een themabijeenkomst het meest genoemd als geschikte activiteit voor ouders. Volgens de deskundigen hebben ouders behoefte aan uitwisseling met andere ouders. Het met elkaar in gesprek gaan, moet gericht zijn op kijken hoe ouders een bepaalde situatie aan kunnen pakken of op kunnen lossen. Wat betreft de frequentie van een activiteit geven de meeste ouders aan dat ze een activiteit één keer in de maand of één keer in de twee weken zouden willen. Het wel of niet hebben van werk kan een rol spelen in welke frequentie ouders prettig vinden.

CONCLUSIES

Uit de resultaten van het praktijkonderzoek en de literatuurstudie komen conclusies voort. Eerst volgen conclusies per deelvraag, waarna de onderzoeksvraag beantwoord wordt. Daarop volgen de aanbevelingen die daaruit voortkomen en worden discussiepunten besproken met suggesties voor vervolgonderzoek.

Conclusie per deelvraag

Welke belemmerende factoren en helpende factoren ervaren gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar in de opvoeding?

Zowel uit de literatuur als uit de praktijkonderzoek blijkt dat gescheiden alleenstaande ouders het belastend ervaren dat ze er alleen voor staan. Het praktijkonderzoek laat ook zien, hoewel slechts één ouder dit aangeeft, dat ouders de opvoeding na de scheiding makkelijker kunnen vinden dan ervoor. Volgens Bucx (2011) kan de draagkracht van ouders verminderen doordat ze er emotioneel alleen voor staan en geen partner hebben om taken mee te verdelen. Uit het onderzoek blijkt dat dit door veel ouders als belemmerend wordt ervaren. Daarnaast valt op dat in de literatuur naar voren komt dat alleenstaande ouders het lastig kunnen vinden om consequent te zijn met regels en 20% procent van de ouders in het praktijkonderzoek dit ook zo ervaart. Verder verschillen de belemmerende factoren, afhankelijk van de omstandigheden van ouders. Zoals een verhuizing, met als mogelijk gevolg een beperkt netwerk, en financiële zorgen. Volgens de literatuur en de deskundigen spelen deze factoren bij veel ouders. Moeilijkheden in het contact met de ex-partner wordt door weinig ouders genoemd als belemmerende factor, terwijl alle deskundigen in hun werk zien dat ouders snel in strijd en verwijten verwickeld raken. Conflicten zijn risicofactoren die de opvoedingssituatie verzwaren volgens het balansmodel, evenals gebrekkige sociale contacten (Prinsen et al., 2012).

Hoewel de meeste ouders het lastig vinden dat ze er alleen voor staan, vinden zij het aan de andere kant helpend dat ze zelf beslissingen kunnen nemen en regels en structuur kunnen bepalen zonder discussie. De helpende factoren volgens deskundigen zijn juist meer gericht op overleg tussen ex-partners: samen de tijd nemen om goede afspraken te maken en het gesprek met elkaar aan blijven gaan. Goed contact met de ex-partner wordt door 20% van de ouders als helpend ervaren. Niet alleen voor de ouders zelf is dit helpend, maar ook voor de kinderen is dit van groot belang. De Rotterdampas blijkt een helpende factor te zijn in financieel opzicht. Dat ouders herkenning bij vriendinnen en actief zijn in de buurt als positieve factoren noemen in de opvoeding, bevestigt het belang van een sociaal netwerk. Verder is het volgens deskundigen voor ouders prettig om erkenning te krijgen dat de situatie voor hen moeilijk kan zijn, maar moet daarbij ook gekeken worden hoe ze verder kunnen. Dit sluit aan bij het principe van empowerment, waarin ouders gestimuleerd worden om zelf oplossingen te vinden (Blokland, 2011).

Bij welke onderwerpen binnen de opvoeding willen gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar ondersteuning krijgen?

De onderwerpen waarin ouders ondersteuning willen, zijn heel divers. Alleen het onderwerp regels en grenzen is door meerdere ouders genoemd. Uit onderzoek blijkt dat alleenstaande ouders moeite kunnen hebben met het hanteren van regels voor kinderen en soms behoorlijk kunnen twijfelen aan hun competenties (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b). Ongeveer de helft van de onderwerpen die ouders noemen, zijn meer algemene onderwerpen binnen de opvoeding, zoals: slapen, driftbuien, straffen en belonen en meertaligheid. De meer specifiek op echtscheiding gerichte onderwerpen zijn: contact met de andere ouder, voor weinig geld iets leuks doen met je kind vanwege financiële zorgen,

het opbouwen van een sociaal netwerk en omgaan met schuldgevoelens ten opzichte van je kind. Die schuldgevoelens bij ouders komen deskundigen ook tegen. De opvoedvragen die deskundigen tegenkomen zijn divers. Onder andere over opvoedvaardigheden zoals grenzen stellen, wat ouders ook aangeven. Maar ook willen ouders weten hoe ze praktische zaken moeten regelen en hoe ze hun kind kunnen begeleiden bij de scheiding. Daarnaast hebben ouders vragen over het gedrag van hun kinderen: waar het vandaan komt en hoe ze ermee om kunnen gaan.

Welke specifieke behoeften hebben kinderen van 0-12 jaar van gescheiden alleenstaande ouders met betrekking tot de opvoeding volgens deskundigen?

De belangrijkste behoefte van kinderen in echtscheidingssituaties is dat ouders geen ruzie maken, elkaar geen verwijten maken en niet negatief over elkaar praten. Negatieve effecten van scheiding op kinderen worden sterker naarmate de conflicten toenemen (Spruijt & Kormos, 2014). Ruzie raakt kinderen, omdat ze een deel zijn van beide ouders en daarom ook aan beiden loyaal zijn. Voor kinderen is het dan ook belangrijk dat ouders de band met de andere ouder stimuleren, zodat ze niet het gevoel hebben dat ze moeten kiezen voor een van de ouders.

Een andere belangrijke behoefte is zekerheid, omdat een scheiding veel veranderingen met zich meebrengt waardoor zekerheden voor kinderen wegvallen. Het gaat om zekerheid op de volgende punten:

- Zekerheid dat allebei de ouders van het kind blijven houden, omdat kinderen bang zijn om liefde te verliezen.
- Zekerheid dat ouders zich aan de ene kant samen blijven richten op de opvoeding en ze aan de andere kant als ex-partners echt uit elkaar zijn.
- Zekerheid dat kinderen geen schuld hebben aan de scheiding, omdat deze schuldgevoelens veel voorkomen bij scheidingskinderen.

Verder willen kinderen dat er naar hen geluisterd wordt en dat ze betrokken worden in het proces van scheiding. Zowel de deskundigen als Spruijt en Kormos (2014) benoemen dat het belangrijk is dat ouders kinderen laten meedenken bij keuzes die gemaakt worden, passend bij de leeftijd en het niveau van het kind. Zo werken zij aan een gezamenlijke toekomst. Door gericht zijn op het kind, is er aandacht voor emoties en het gedrag van kinderen als gevolg van de scheiding. Ook voor leerkrachten op school is het belangrijk dat zij weten wat een kind doormaakt, zodat er begrip is voor emoties en gedrag.

Welke programma's of interventies zijn relevant voor gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar en Opvoedwinkel Twinkeltje volgens deskundigen?

Hoewel onderzoek naar de effectiviteit van interventies beperkt is, zijn een aantal interventies aan te bevelen aan ouders, kinderen en Opvoedwinkel Twinkeltje. Scheiding maakt allerlei gedachten, gevoelens en emoties los bij kinderen. Kinderen hebben vaak meer gevoelens in zich dan ze uiten (Gielens, 2011). De volgende interventies helpen kinderen om zich te uiten:

- *KIES*;
- *Dappere Dino's*;
- De lotgenotengroep van DOCK.

Daarnaast zijn zowel *KIES* als *Dappere Dino's* aan te bevelen, omdat ze als goed onderbouwd zijn opgenomen in de databank Effectieve Jeugdinterventies van het Nederlands Jeugdinstituut. Uit een onderzoek van de Universiteit Utrecht blijkt dat *KIES* positieve effecten heeft op gedrag van kinderen (Spruijt & Kormos, 2014). *Dappere Dino's* is gebaseerd op de Amerikaanse interventie *Children of Divorce Intervention Project*, dat in Amerika effectief is gebleken. Ook in Nederland zijn positieve effecten gemeten. Dat er *KIES*-coaches werkzaam zijn in Kralingen-Crooswijk, maakt *KIES* ook relevant.

Hetzelfde geldt voor de lotgenotengroep van DOCK, dat in Kralingen-Crooswijk georganiseerd wordt. Kinderen vinden het fijn om deel te nemen aan de groep. Hoewel de interventies vooral gericht zijn op kinderen, worden ook de ouders betrokken doordat ze informatie krijgen of meedoen met opdrachten.

Bij de ouder- en kindgerichte interventies gaan ouders en kinderen beiden aan de slag. Kinderen willen gehoord worden en willen meedenken en voor ouders is het belangrijk dat ze oog hebben voor de wensen van het kind. En dat is wat bij de interventie *!JES het brugproject* centraal staat. Deze door het Nederlands Jeugdinstituut erkende interventie is geschikt voor ouders die open staan voor wat kinderen nodig hebben. Op het moment dat ouders dat niet hebben en verstrikt zitten in conflicten, is de interventie *Kinderen uit de Knel* relevant. Ouders leren om destructieve patronen te doorbreken, zodat het welzijn van het hele gezin verbetert. Daarnaast wordt het netwerk van het gezin betrokken bij de interventie. *Villa Pinedo* is een ander soort interventie die niet alleen relevant is voor ouders en kinderen, maar ook voor deskundigen. Dat het een online platform is, maakt de interventie laagdrempelig. Doordat kinderen van gescheiden ouders hun verhalen delen, vergroot dit platform kennis van wat scheiding met kinderen doet.

Voor Opvoedwink Twinkeltje kan de cursus *Triple P Family Transitions*, oftewel *Positief Opvoeden voor gescheiden ouders* van Triple P interessant zijn. Het is een oudergerichte interventie met een groepsaankpak, waarbij ouders leren omgaan met veranderingen in het gezin na de scheiding. Het oefenen van vaardigheden om het gezin in balans te krijgen staat centraal. Dit sluit aan bij een van de doelen van opvoedingsondersteuning, namelijk het versterken van vaardigheden en pedagogische competenties van ouders (Blokland, 2011).

Op welke manier willen gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar dat het aanbod vormgegeven wordt?

De volgende soort activiteiten sluit aan bij de behoeften van ouders:

- Een themabijeenkomst over een bepaald onderwerp;
- Een vaste groep ouders die bij elkaar komt.

Zowel in de literatuur als bij de bevraagde deskundigen komt naar voren dat ouders behoefte hebben om ervaringen te delen met andere ouders. Dit is daarom ook door de meeste deskundigen aangegeven als geschikte activiteit voor ouders. Door deze activiteiten kunnen ouders sociale contacten opdoen. En als ze in een vaste groep ouders elkaar beter leren kennen, kunnen ze ook van elkaar zien hoe ze met de scheiding omgaan. Het helpt ouders het meest als de uitwisseling gericht is op elkaar verder helpen door met elkaar mogelijke oplossingen of manieren van aanpakken te bespreken. Dit sluit aan bij het principe van empowerment, waarin patronen van hulpeloosheid en afhankelijkheid moeten worden doorbroken en ouders worden aangezet om zelf passende oplossingen te bedenken (Bakker et al., 2014; Blokland, 2011). Een activiteit zou één keer in de maand tot één keer in de twee weken georganiseerd moeten worden, omdat dit de voorkeur heeft van ouders.

Beantwoording onderzoeksvraag

Na per deelvraag conclusies getrokken te hebben, kan de hoofdvraag van dit onderzoek beantwoord worden: *‘Welke behoeften hebben gescheiden alleenstaande ouders van kinderen van 0-12 jaar in Kralingen-Crooswijk op het gebied van groepsgerichte opvoedingsondersteuning en hoe kan Opvoedwink Twinkeltje hierop aansluiten?’*

Opvoedwinkel Twinkeltje kan aansluiten op de behoeften van ouders door het organiseren van bijeenkomsten voor gescheiden ouders over een bepaald opvoedkundig thema of bijeenkomsten voor gescheiden ouders die een vaste groep vormen die regelmatig bij elkaar komt. Dit zijn activiteiten die de ouders het meest geschikt vinden. Deze bijeenkomsten zouden één keer in de twee weken tot één keer in de maand georganiseerd moeten worden. Voor de ouders is het helpend als Opvoedwinkel Twinkeltje in het bespreken van ervaringen, onderwerpen en vragen gericht is op hoe ouders verder kunnen: hoe ze met situaties om kunnen gaan en wat hen helpt. Deskundigen zien in de praktijk dat ouders gemakkelijk in verwijten naar de ex-partner kunnen schieten, terwijl goed contact met de ex-partner zowel voor ouders als kinderen helpend is. Belemmerende factoren komen op die manier aan de orde, waarbij helpende factoren centraal staan.

De onderwerpen die ouders aan de orde willen laten komen, zijn divers. In elk geval vinden ouders het over het algemeen lastig om zowel emotioneel als praktisch gezien er alleen voor te staan, dat ze niet even afstand kunnen nemen van de opvoeding. Opvoedwinkel Twinkeltje voldoet aan de behoeften van de ouders als zij zowel meer algemene opvoedkundige onderwerpen aan de orde stellen, als onderwerpen die specifiek gericht zijn op de scheidingssituatie. Van de meer algemene onderwerpen willen ouders vooral ondersteuning in het stellen van regels en grenzen, maar ook diverse andere onderwerpen zoals slapen, driftbuien, straffen en belonen en meertaligheid. De specifiekere onderwerpen zijn het vormgeven van contact met de vader, hoe je leuke dingen kunt doen met je kind voor weinig geld, het opbouwen van een sociaal netwerk en omgaan met schuldgevoelens ten opzichte van het kind. De belemmerende factoren als financiële zorgen en het wegvallen van netwerk, zijn hierin terug te zien. Ook is het van belang dat Opvoedwinkel Twinkeltje inspeelt op vragen die ouders hebben over hoe zij hun kind kunnen begeleiden in de scheiding en over gedrag van kinderen. Welke vragen ouders ook hebben, in alle gevallen is het van belang dat de behoeften van kinderen en het inspelen daarop naar voren komen, om negatieve gevolgen van de scheiding voor kinderen zo veel mogelijk te voorkomen of verminderen. Door kennis van ouders te vergroten als het gaat om wat scheiding met kinderen kan doen en welke behoeften zij hebben, kan Opvoedwinkel Twinkeltje ouders helpen hun draagkracht te versterken.

Om deze kennis te vergroten kan Opvoedwinkel Twinkeltje daarnaast ouders wijzen op de website *Villa Pinedo*, waar ouders informatie kunnen vinden, ervaringen kunnen lezen en kinderen van gescheiden ouders vragen kunnen stellen. Op het moment dat pedagogen van Opvoedwinkel Twinkeltje signaleren dat een kind gebaat zou zijn bij ondersteuning bij de verwerking van de scheiding en het omgaan met de scheiding, is het raadzaam de ouders te verwijzen naar interventies zoals KIES, de lotgenotengroep van DOCK of *Dappere Dino's*. Als ouders en kinderen behoefte hebben aan of baat hebben bij het versterken van het contact tussen kinderen en de beide ouders, is *!JES het brugproject* een passende interventie. Zelf zou Opvoedwinkel Twinkeltje ouders kunnen ondersteunen door een interventie als de cursus *Triple P Family Transitions – Positief Opvoeden voor gescheiden ouders*. Als gesignaleerd wordt dat ouders en kinderen in een vechtscheiding verwickeld zijn, is het van belang hen te verwijzen naar interventies die hen hierin kunnen helpen, zoals de interventie *Kinderen uit de Knel*. Op die manier kunnen gescheiden ouders ondersteund worden om te voorkomen dat opvoedvragen uitgroeien tot opvoedproblemen en als er sprake is van opvoedproblemen, om die te verminderen zodat de draaglast van ouders kleiner wordt en hun draagkracht groter.

Bijdrage aan het oplossen van het praktijkprobleem

Eerder is al naar voren gekomen dat het aantal echtscheidingen toeneemt. Meer ouders en kinderen maken een echtscheidingssituatie mee. Daarom is het belangrijk dat er preventieve ondersteuning is, zodat negatieve gevolgen voor zowel ouders als kinderen beperkt of voorkomen worden. In de

resultaten van dit onderzoek komen verschillende aspecten naar voren die voor Opvoedwinkel Twinkeltje relevant zijn in het bieden van ondersteuning. Zo geven de belemmerende en helpende factoren inzichten waar gescheiden ouders tegenaan kunnen lopen en wat hen juist kan helpen. Concrete behoeften komen bij ouders naar voren wat betreft de praktische vormgeving van aanbod. En aan de andere kant blijkt dat de behoeften van ouders wat betreft het krijgen van ondersteuning op bepaalde onderwerpen binnen de opvoeding divers zijn. Behalve voor ouders, komen ook belemmerende en helpende factoren voor scheidingskinderen naar voren. De resultaten geven concrete behoeften van kinderen weer, die belangrijk zijn om met ouders te bespreken. Door de focus op zowel ouders als kinderen, staat het welzijn van gezinnen centraal. Het onderzoek reikt verder dan alleen wat Opvoedwinkel Twinkeltje zelf kan bieden, door de relevantie van programma's en interventies voor de doelgroep zichtbaar te maken, waar gezinnen naar doorverwezen kunnen worden.

Aanbevelingen

Uit het onderzoek en de conclusies die daaruit getrokken zijn, komen een aantal aanbevelingen voort die gedaan kunnen worden aan Opvoedwinkel Twinkeltje voor het bieden van groepsgerichte opvoedingsondersteuning aan gescheiden alleenstaande ouders.

Het is aan te bevelen om in eerste instantie een bijeenkomst voor gescheiden ouders te organiseren waarin niet helemaal is vastgelegd welke onderwerpen besproken worden, maar waarin ruimte is voor ouders die deelnemen aan de bijeenkomst om ervaringen, situaties en vragen in te brengen. Dit om recht te doen aan de diversiteit van de doelgroep, omdat omstandigheden en vragen van ouders verschillen. In deze eerste bijeenkomst kan gepeild worden of de ouders contact met elkaar willen houden en op welke manier, of ze behoefte hebben aan meer bijeenkomsten en welke onderwerpen ze dan aan de orde willen stellen. Op die manier is deze bijeenkomst een aanzet tot het organiseren van een vaste groep ouders of het organiseren van een themabijeenkomst.

Wat in ieder geval naar voren moet komen in de bijeenkomsten voor de ouders, is wat scheiding met kinderen kan doen en welke behoeften kinderen hebben. Dat ze last kunnen hebben van angst, verdriet, boosheid of schuldgevoelens. En dat het voor kinderen belangrijk is dat hun ouders respectvol met elkaar omgaan, dat ze zekerheid willen en betrokken willen worden bij het proces van de scheiding. Door de kennis hiervan te vergroten en het aanbieden van handvatten, kunnen negatieve effecten van scheiding voorkomen of verminderd worden.

Omdat het voorkomen van negatieve effecten van scheiding van belang is, is het aan te bevelen om naast al gescheiden ouders ook ouders die gaan scheiden op te nemen in de doelgroep van de groepsgerichte bijeenkomsten. Ouders kunnen elkaar tips geven vanuit hun ervaringen en mogelijk kunnen ouders die al gescheiden zijn de ouders die nog gaan scheiden helpen als zij vragen hebben over praktische zaken die geregeld moeten worden.

Verder is het van belang dat degene die de bijeenkomst leidt aan de ene kant ouders erkenning geeft voor wat ze moeilijk vinden en aan de andere kant ook ouders stimuleert om te bespreken hoe ze moeilijke situaties aan kunnen pakken, om te voorkomen dat ouders gaan klagen over bijvoorbeeld de ex-partner.

Een bijeenkomst voor ouders kan geleid worden door een pedagoog van Opvoedwinkel Twinkeltje, maar zou ook geleid kunnen worden door een ouder die zelf gescheiden is en als vrijwilliger voor Opvoedwinkel Twinkeltje werkt. Of door een combinatie van een pedagoog en een ouder. Deze ouder

kent als ervaringsdeskundige het proces van scheiden en wat ouders daarin door kunnen maken. Een bijeenkomst zou bijvoorbeeld georganiseerd en gegeven kunnen worden door een Ouder in Actie, waar Opvoedwinkel Twinkeltje mee werkt.

Ten slotte is het voor doorverwijzing naar programma's en interventies aan te bevelen dat Opvoedwinkel Twinkeltje zich door organisaties en professionals die programma's en interventies voor gezinnen in echtscheidingssituaties aanbieden, laat informeren wanneer en waar programma's of interventies starten. Het gaat om de volgende organisaties:

- FlexusJeugdplein Rotterdam, waar *Dappere Dino's*, *IJES het brugproject* en *Kinderen uit de Knel* gegeven wordt. Meer informatie over *Kinderen uit de Knel* is te vinden op: www.kinderenuitdeknelrotterdam.nl.

- Het schoolmaatschappelijk werk van DOCK in Kralingen-Crooswijk voor de lotgenotengroep. Meer informatie over KIES is te vinden op: www.kiesvoorhetkind.nl.

Discussiepunten

Het praktijkonderzoek heeft zich gericht op ouders, maar het zijn alleen moeders die zijn bevraagd. De vraag rijst in hoeverre de ondersteuningsbehoeften die naar voren zijn gekomen van de moeders, ook spelen bij vaders. Een suggestie voor vervolgonderzoek is dan ook onderzoeken welke ondersteuningsbehoeften gescheiden vaders hebben in de opvoeding.

Doordat dit onderzoek zich gericht heeft op ouders met kinderen van nul tot en met twaalf jaar, kan de vraag naar boven komen in hoeverre de ondersteuningsbehoeften van deze ouders verschillen van of overeenkomen met die van ouders met kinderen van twaalf tot en met achttien jaar. Ook is de vraag welke specifieke behoeften kinderen in deze leeftijdsfase hebben. Dit zou in een vervolgonderzoek aan de orde gesteld kunnen worden.

EVALUATIE

Deze evaluatie gaat in op sterke en zwakke punten in de uitvoering van het onderzoek en de waarde van het beroepsproduct.

Uitvoering van het onderzoek

Zoals in de discussiepunten al naar voren kwam, was het onderzoek gericht op ouders, maar zijn in de praktijk alleen moeders bevroegd en geen vaders. In dat opzicht geven de resultaten van het onderzoek geen volledig beeld van de behoefte van ouders omdat ondersteuningsbehoeften van vaders niet inzichtelijk gemaakt konden worden.

Voor het onderzoek zijn vijftien ouders bevroegd. Dit is minder dan het vooraf geplande aantal van vijftientwintig ouders. Een hoger aantal respondenten zouden de resultaten en conclusies krachtiger maken en zou een breder beeld geven van de behoeften van ouders in de wijk Kralingen-Crooswijk. Aan de andere kant heeft de werving in Kralingen-Crooswijk op verschillende vindplaatsen plaatsgevonden. Via Opvoedwinkel Twinkeltje zijn ouders aangebracht, bij de kinderopvang van de Van Veldhuizen Stichting zijn ouders gevraagd en op diverse scholen verspreid over Kralingen-Crooswijk hebben ouders tijdens de koffieochtend een enquête ingevuld. Daarnaast is geprobeerd aan ouders te komen via twee wijkgebouwen, wat helaas geen respondenten heeft opgeleverd. In het begin van het proces van dataverzameling is geprobeerd om contactpersonen te vinden in de wijk die ouders wilden benaderen. Dit bleek belastend voor de contactpersonen en een tijdrovend proces vanwege het contact onderhouden en afwachten of het wat opleverde. Er werd teveel verantwoordelijkheid bij de contactpersonen gelegd als ingang naar de ouders, in plaats van de contactpersonen als ingangen te gebruiken om als interviewer bij de ouders te komen. Gedurende het proces is dat veranderd door in overleg met ouderconsulenten zelf naar koffieochtenden in de ouderkamer te gaan om ouders te vragen, wat effectief bleek.

Aan de andere kant is het geplande aantal van vijf deskundigen interviewen bijna gehaald. Het sterke van de interviews met deskundigen is dat de vier deskundigen die zijn bevroegd op vanuit hun werk op verschillende manieren kennis en ervaringen hebben met ouders en kinderen in echtscheidingssituaties. De een als mediator, de ander vanuit trainingen, als gezinscoach en mediator of als schoolmaatschappelijk werker. Zij hebben vanuit hun werkervaring kennis kunnen delen over behoeften van gescheiden ouders, als aanvulling op het bevragen van ouders zelf. Dat de resultaten voortkomen uit zowel ouders, als deskundigen, als uit literatuur is een sterk punt in dit onderzoek.

Een minder sterk punt aan het schriftelijk afnemen van enquêtes was dat niet doorgevraagd kon worden op de antwoorden van ouders voor extra inzicht of verduidelijking. Dat is wel gebeurd in de twee interviews met ouders waarin dezelfde vragen als in de enquête aan de orde zijn gekomen. Bij het mondeling doornemen van een enquête met ouders, zou dat wel kunnen. Aan de andere kant is het schriftelijk invullen anoniem en is er geen sprake van het beïnvloeden van antwoorden door de aanwezigheid van de interviewer. Aan de ene kant kostte invullen minder tijd, wat drempelverlagend heeft kunnen werken voor ouders om mee te doen. Aan de andere kant was er een risico dat ouders de enquête vluchtig hebben ingevuld. Al met al zaten er allerlei voordelen en nadelen aan het afnemen van schriftelijke enquêtes.

Om de enquête voor zo veel mogelijk ouders toegankelijk te maken, is geprobeerd om de vragen zo veel mogelijk in eenvoudig taalgebruik te formuleren, zodat de taal zo min mogelijk een barrière zou

vormen voor ouders met het invullen. Als ouders bezig waren met invullen, was er altijd iemand in de buurt om een vraag aan te kunnen stellen als ze er niet uit zouden komen.

Waarde van het beroepsproduct

Het beroepsproduct dat is ontwikkeld op basis van het onderzoek, is een workshop over echtscheiding en opvoeding voor ouders die in een scheiding zitten of gescheiden zijn. Tijdens de workshop wisselen ouders ervaringen uit en kunnen ze vragen met elkaar bespreken, zodat ze elkaar kunnen ondersteunen. Ook wordt besproken welke emoties en gevoelens kinderen kunnen hebben en hoe ouders hiermee om kunnen gaan. Aan het eind worden de behoeftes van ouders gepeild wat betreft een volgende bijeenkomst of activiteit.

Voor Opvoedwinkel Twinkeltje is deze workshop een waardevolle aanvulling op het huidige aanbod, omdat in het huidige aanbod geen specifieke activiteiten of bijeenkomsten voor gescheiden ouders opgenomen zijn. De opzet en de beschrijving van de workshop is gebaseerd op die van bestaande bijeenkomsten van Opvoedwinkel Twinkeltje, zodat het past in het aanbod. De workshop biedt Opvoedwinkel Twinkeltje de mogelijkheid om in groepsverband gescheiden ouders te ondersteunen, volgens de principes van het beleid van de organisatie. Zo is de workshop vraaggericht doordat de werkvormen zo ingericht zijn, dat de vragen van ouders centraal staan. Ook is het preventief: door het bespreken van vragen en tips kan voorkomen worden dat opvoedvragen uitgroeien tot opvoedproblemen. De eigen kracht van ouders wordt versterkt doordat ze elkaar ondersteunen en zelf oplossingen en manieren van aanpakken bedenken. Wel is het zo dat de workshop een aanzet is en Opvoedwinkel Twinkeltje op basis van de behoeftepeiling verder zal moeten investeren in vervolgaanbod.

Voor ouders is het relevant dat ze vragen kunnen stellen die bij hen leven en ze tips en handvatten meekrijgen tijdens de workshop. Doordat ouders met elkaar in gesprek zijn, is er ruimte voor erkenning en herkenning. Het bespreken van de emoties en gevoelens van ouders kan hen meer inzicht geven in wat er leeft bij hun kinderen, wat hen kan helpen om gedrag van hun kinderen beter te plaatsen. Voor het welzijn van een kind is het van belang dat een ouder zijn behoeften in het oog houdt in alle veranderingen die echtscheiding met zich mee kan brengen. Belangrijke behoeften van kinderen komen in de workshop naar voren. Daarnaast biedt de workshop gescheiden ouders de mogelijkheid om in contact te komen met andere ouders. Zeker voor ouders die een sociaal netwerk op willen bouwen, kan dit van waarde zijn. Hoewel de nadruk op uitwisseling voor ouders van waarde kan zijn, kan het voor ouders die moeite hebben met spreken van de Nederlandse taal lastig zijn dat de workshop vooral gericht is op met elkaar in gesprek gaan. Voor hen zouden werkvormen met visuele ondersteuning, zoals videofragmenten of plaatjes van situaties, kunnen helpen. Bij meer specifieke onderwerpen in vervolgaanbod zou hier rekening mee gehouden kunnen worden.

De workshop is opgezet voor Opvoedwinkel Twinkeltje als opdrachtgever van het onderzoek, maar zou ook op andere plekken waar opvoedingsondersteuning geboden wordt, ingezet kunnen worden. Het gaat dan om instellingen of organisaties waar preventie centraal staat en laagdrempelige hulp geboden wordt. Voor gezinnen met complexe problematiek zijn intensievere interventies van belang. In het onderzoek is naar voren gekomen dat op scholen meer aandacht zou moeten komen voor kinderen die een scheiding doormaken. Deze workshop zou op scholen gebruikt kunnen worden om bijvoorbeeld in de ouderkamer met gescheiden ouders in gesprek te gaan. Maar ook op een plek als het Centrum voor Jeugd en Gezin, waar ouders terecht kunnen met vragen, zou een workshop als deze relevant zijn voor het ondersteunen van gescheiden ouders.

LITERATUURLIJST

- Bakker, I., Blokland, G., & Wijnen, H. (2014). *Samen delen: Methodiekboek voor opvoedingsondersteuning in groepen* (7^e druk). Amsterdam: Uitgeverij SWP.
- Bartelink, C. (2012). *Wat werkt bij het versterken van het sociale netwerk van gezinnen?* Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Bekker, J., & Witte, T. (2014). *Jeugdbeleid in transitie: De rol en invloed van sociale professionals op politiek-bestuurlijke beleidsvorming*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Bernardelli, S. (2011). When parents divorce: A protocol suggestion in cases of adversial divorces. *Psychologie Research*, 1(5), 303-317.
- Blokland, G. (2011). Het begint met opvoeden. Het werkveld opvoedingsondersteuning. In H. Janssen (Red.), *Samen opvoeden: Oriëntatie op pedagogische werkvelden* (pp. 58-77). Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Bucx, F. (2011). *Gezinsrapport 2011: Een portret van het gezinsleven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Burggraaff, M. (2011). *Opvoedingsondersteuning als bijzondere vorm van preventie* (5^e druk). Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Centers for Disease Control and Prevention. (2009). *Parent Training Programs: Insight for Practitioners*. Atlanta (GA): Author.
- Dullaert, M. (2014). *Vechtende ouders, het kind in de knel*. Adviesrapport van de Kinderombudsman. Den Haag: de Kinderombudsman.
- Erkens, E. (2015). *Jaarverslag 2014 van Opvoedwinkel Twinkeltje Kralingen/Crooswijk*. Geraadpleegd op 11 november 2015, van <http://www.twinkeltje.info/00docs/Jaarverslag2014KrCr.pdf>
- Fiddelaers, R. (2010). Ik hoor bij jullie allebei. Kinderen in echtscheidingssituaties. *Pedagogiek in Praktijk*, 16(54), 22-25.
- Figueiredo, C.R.S. de. (2012). Families: Influencis in children's development and behaviour, from parents and teachers' point of view. *Psychologie Research*, 2(12), 693-705.
- Gemeente Rotterdam. (2015). *Rotterdam groeit: Beleidskader Jeugd 2015-2020*. Geraadpleegd op 30 oktober 2015, van <http://www.rotterdam.nl/Clusters/Maatschappelijke%20ontwikkeling/Document%202015/JenO/RapportBeleidskaderJeugd.pdf>
- Gieles, J. (2011). Continue geruzie vergiftigt kinderen. *Psychologie Magazine*, 30(11), 84-86.
- Haar, A. van der., & Mellema, D. (2015). *Ouderschap Na Scheiding*. Beschrijving databank Effectieve Jeugdinterventies. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Ince, D. (2009). *KIES – kinderen in echtscheidingssituaties*. Beschrijving databank Effectieve Jeugdinterventies. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Ince, D., & Verheijden, E. (2015). *Wat werkt bij scheiding?*. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Jonge, M.C. de., & Speetjens, P.A.M. (2014). *Triple P Family Transitions*. Artikel nr. AF1293. Utrecht: Trimbos-instituut.

- Kies voor het Kind. (z.d.). *Kies Coach*. Geraadpleegd op 18 april 2016, van <http://kiesvoorhetkind.nl/zoeken/kies-coach/>
- Klein Velderman, M. (2012). *Dappere Dino's (CODIP-NL 6-8 jaar)*. Beschrijving databank Effectieve Jeugdinterventies. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Klein Velderman, M., Harten, L. van., & Pannebakker, F. (2015). *Stoere Schildpadden*. Beschrijving databank Effectieve Jeugdinterventies. Utrecht: Nederlands Jeugdinstituut.
- Ministerie van Veiligheid en Justitie. (2015). *U gaat scheiden*. Informatieblad Scheiden. Den Haag: Auteur.
- Nederlands Jeugdinstituut. (2014a). *Cijfers over Opvoedingsproblemen*. Geraadpleegd op 14 december 2015, van <http://nji.nl/nl/Databanken/Cijfers-over-Jeugd-en-Opvoeding/Cijfers-per-onderwerp/Opvoedingsproblemen>
- Nederlands Jeugdinstituut. (2014b). *Eenoudergezinnen*. Geraadpleegd op 11 november 2015, van <http://www.nji.nl/nl/Eenoudergezinnen.pdf>
- Nederlands Jeugdinstituut. (z.d.). *Methodiekontwikkeling*. Geraadpleegd op 14 december 2015, van <http://www.nji.nl/Methodiekontwikkeling>
- Phorza. (2009). *Beroepscode sociaal-agogisch werk*. Geraadpleegd op 12 mei 2016, van http://pdf.swphost.com/phorza/beroepscode_def.pdf
- Prinsen, B., L'Hoir, M.P., Ruiter, M. de, Oudhof, M., Kamphuis, M., Wolff, M., & Alpay, L. (2012). *Richtlijn opvoedingsondersteuning voor opvoedvragen en lichte opvoedproblemen in de jeugdgezondheidszorg en het Centrum voor Jeugd en Gezin*. Utrecht/Leiden: Nederlands Jeugdinstituut/TNO.
- Spruijt, A.P. (2010). Echtscheiding. In G.A. Bakker, D.M.C.B. van Zeben-van der Aa, J. Dewispelaere, R. Vecht-van den Bergh., M. van der Meulen-van Dijk, & V.H. Soye (Red.), *Gezin* (pp. 148-171). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2014). *Handboek scheiden en de kinderen* (2e herziene druk). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Van Veldhuizen Stichting. (z.d.). *Ouder in Actie*. Geraadpleegd op 26 mei 2016, van <http://twinkeltje.info/node/161>
- Vélez, C.E., Wolchik, S.A., & Sandler, I.N. (2011). *Interventions to Help Parents and Children Through Separation and Divorce*. Geraadpleegd op 30 mei 2016, van <http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/textes-experts/en/630/interventions-to-help-parents-and-children-through-separation-and-divorce.pdf>
- Villa Pinedo. (z.d.). *Online workshop voor alle gescheiden ouders*. Geraadpleegd op 7 april 2016, van <http://www.villapinedo.nl/online-workshop/>
- Weimar, J. (2014). *Eerst gehuwd, nu collega-ouders*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

BIJLAGE 1: Enquête ouders

Enquête

Ik ben Mariëlle van Wijk, een student op de Hogeschool Rotterdam. Voor mijn afstudeeronderzoek wil ik graag meer te weten komen over gescheiden alleenstaande ouders en de opvoeding. Bent u een gescheiden ouder met een of meer kinderen tussen 0 en 12 jaar? Dan vind ik het heel fijn als u deze enquête wilt invullen! Dit duurt ongeveer 10 minuten. De enquête is anoniem.

1. Wat is uw geslacht?

- ☐ Man
- ☐ Vrouw

2. Wat is uw leeftijd?

..... jaar

3. Hoeveel kinderen heeft u en hoe oud zijn ze?

.....
.....

4. Hoe lang bent u (ongeveer) gescheiden?

.....

5. Hebben u en uw kind(eren) contact met de andere ouder? Als dat zo is, hoe vaak?

.....
.....

6. Hoe vindt u het om gescheiden alleenstaand ouder te zijn?

.....
.....
.....
.....

7. Wat vindt u lastig in het alleen opvoeden van uw kind(eren)?

.....

.....

.....

.....

8. Wat vindt u goed gaan in het alleen opvoeden van uw kind(eren)?

.....

.....

.....

.....

9. Krijgt u wel eens hulp bij het opvoeden? (Bijvoorbeeld hulp van vrienden/familie of van een organisatie)

- ☐ Ja, en dat vind ik goed zo
- ☐ Ja, maar ik wil dat meer
- ☐ Nee, en dat vind ik goed zo
- ☐ Nee, maar dat zou ik wel willen

Als u (meer) hulp wilt, wat voor hulp wilt u dan?

.....

.....

10. Heeft u wel eens contact met andere gescheiden ouders?

- ☐ Ja, en dat vind ik goed zo
- ☐ Ja, maar ik wil dat meer
- ☐ Nee, en dat vind ik goed zo
- ☐ Nee, maar dat zou ik wel willen

11. Als er een activiteit is voor gescheiden ouders over opvoeding, over welke onderwerpen wilt u het dan hebben?

.....

.....

.....

12. Wat voor activiteit vindt u geschikt?

- ☐ Themabijeenkomst over een bepaald onderwerp
- ☐ Een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt
- ☐ Cursus van meerdere bijeenkomsten
- ☐ Een activiteit met ouders en kind(eren)
- ☐ Iets anders:

13. Heeft u zelf interesse om mee te doen met een activiteit?

.....

14. Hoe vaak zou een activiteit georganiseerd moeten worden?

1x per

- ☐ week
- ☐ 2 weken
- ☐ maand
- ☐ half jaar
- ☐ jaar
- ☐ Iets anders:

Dit is het einde van de enquête. Hartelijk bedankt voor het invullen!

BIJLAGE 2: Interviewleidraad ouders

Interviewleidraad ouders

Introductie

- Toestemming opname bevestigen
- 4^e jaarsstudent Pedagogiek
- Afstudeeronderzoek voor Opvoedwinkel Twinkeltje (evt. info over Twinkeltje)
- Tijdsduur interview: 30-60 minuten
- Anonimiteit garanderen
- Aangeven als ze het te persoonlijk vinden
- Zijn er nog onduidelijkheden?

Vragen

1. Hoeveel kinderen heeft u en hoe oud zijn ze?
2. Sinds wanneer bent u gescheiden?
3. Hebben u en uw kind(eren) contact met de andere ouder? Zo ja, hoe vaak?
4. Hoe vindt u het om gescheiden alleenstaand ouder te zijn?
5. Wat vindt u lastig in het alleen opvoeden van uw kind(eren)?
6. Wat vindt u goed gaan in het alleen opvoeden van uw kind(eren)?
7. Heeft u wel eens hulp gehad bij het opvoeden, of heeft u dat nu? Wat vond/vindt u daarvan?
8. Heeft u wel eens contact met andere gescheiden alleenstaande ouders? Zou u dit willen? Waarom wel/niet?
9. Stel dat er een of meerdere activiteit(en) over opvoeding worden georganiseerd voor gescheiden alleenstaande ouders, over welke onderwerpen zou u het dan willen hebben?
10. En wat voor soort activiteit zou uw voorkeur hebben?
 - Themabijeenkomst over een bepaald onderwerp
 - Een vaste groep ouders die regelmatig bij elkaar komt
 - Cursus van meerdere bijeenkomsten
 - Een activiteit met ouders en kind(eren)
 - Iets anders: ...
11. Hoe vaak zou volgens u een activiteit georganiseerd moeten worden?

Afronding

- Ruimte voor opmerkingen/vragen
- Bedanken voor het interview

BIJLAGE 3: Interviewleidraad deskundigen

Interviewleidraad deskundigen

Introductie

- Toestemming opname bevestigen
- Afstudeeronderzoek voor Opvoedwinkel Twinkeltje (evt. info over Twinkeltje)
- Gericht op kinderen van 0-12 jaar
- Tijdsduur interview: 30-60 minuten
- Anoniem verwerken?
- Zijn er nog onduidelijkheden?

Vragen

1. Allereerst ben ik benieuwd naar uw werk. Kunt u mij daar wat over vertellen?
2. Welke opvoedvragen komt u tegen bij gescheiden alleenstaande ouders?
3. Welke factoren kunnen de opvoeding bemoeilijken voor gescheiden alleenstaande ouders?
4. Welke factoren kunnen voor gescheiden alleenstaande ouders helpend zijn in de opvoeding?
5. (Als de deskundige ook werkt met kinderen) Merkt u dat kinderen van gescheiden ouders zelf vragen hebben over de gezinssituatie? Zo ja, wat voor vragen?
6. Welke factoren kunnen de groei/ontwikkeling van de kinderen van gescheiden ouders bemoeilijken?
7. Welke factoren zijn juist helpend voor kinderen van gescheiden ouders in hun groei/ontwikkeling?
8. Werkt u zelf met evidence-based programma's of interventies voor gescheiden ouders? Zo ja, welke?
9. Welke evidence-based programma's of interventies voor gescheiden alleenstaande ouders kent u? Ook specifiek gericht op meer laagdrempelige opvoedingsondersteuning?
10. Heeft u nog literatuurtips?

Afronding

- Wil de respondent de resultaten ontvangen? (Evt. nog e-mailadres noteren)
- Bedanken voor het interview

Workshop

OVER ECHTSCHIEDING EN OPVOEDEN

Beroepsproduct

Naam: Mariëlle van Wijk
Studentnummer: 0869496
Klas: VQR4C
Opleiding: Pedagogiek voltijd
Studiejaar: 2015-2016

Onderwijsinstelling: Hogeschool Rotterdam
Afstudeerdocent: G. Bouwman
Opdrachtgever: Opvoedwinkeltje
Begeleider: M. Blom

INHOUD

INLEIDING	3
OVER DE WORKSHOP	3
DE WORKSHOP	5
Programma.....	6
1. Welkom, kennismaken en uitleg programma	7
2. Opwarmer	8
3. Uitwisseling van ervaringen en vragen	8
4. Emoties en gevoelens van kinderen en hoe je hen kunt helpen	9
5. Evaluatie en afsluiting	11
Achtergrondinformatie voor de trainer	12
Bronvermelding.....	15
Bijlage 1: Overzicht van het programma.....	16
Bijlage 2: Overzicht emoties en gevoelens van kinderen.....	18
Bijlage 3: Wervingsflyer.....	20

INLEIDING

Dit beroepsproduct is voortgekomen uit het onderzoek 'Gescheiden opvoeden'. Dit is een onderzoek naar de ondersteuningsbehoeften van gescheiden alleenstaande ouders in de opvoeding dat is uitgevoerd voor Opvoedwinkel Twinkeltje in Kralingen-Crooswijk. Centraal stond welke behoeften de ouders hebben wat betreft groepsgerichte opvoedingsondersteuning en hoe Opvoedwinkel Twinkeltje daarop kan aansluiten. Dit omdat Opvoedwinkel Twinkeltje de doelgroep tegenkomt en geen specifiek aanbod heeft gericht op echtscheiding. Er is ook onderzocht welke specifieke behoeften kinderen in een echtscheidingssituatie hebben en welke relevante interventies er zijn voor deze doelgroep.

Uit het onderzoek blijkt dat ouders een themabijeenkomst of een vaste groep met ouders die regelmatig bij elkaar komt, geschikt aanbod vinden. Ook is in het onderzoek naar voren gekomen dat onderwerpen die ouders willen bespreken, divers zijn en omstandigheden waar ouders mee te maken hebben, kunnen verschillen. Daarom is ervoor gekozen om een workshop te ontwikkelen voor ouders die scheiden of gescheiden zijn, waarin uitwisseling van hun vragen en ervaringen centraal staat en behoeften van ouders gepeild worden voor vervolgaanbod.

OVER DE WORKSHOP

Deze workshop is een eerste aanzet voor het bieden van groepsgerichte ondersteuning specifiek gericht op ouders in echtscheidingssituaties. De workshop is gericht op ouders die gescheiden zijn, maar ook ouders die bezig zijn met een scheiding of weten dat ze gaan scheiden kunnen deelnemen aan de workshop. Dat geeft de workshop een preventief karakter. Door deze ouders in deze fase al te ondersteunen, kunnen mogelijk problemen of negatieve effecten van scheiding in een later stadium voorkomen worden. Op die manier sluit de workshop aan bij het huidige jeugdbeleid, waarin de nadruk ligt op preventie om problemen te voorkomen (Bekker & Witte, 2014). Ook het beleid dat de Gemeente Rotterdam voert, is gericht op het voorkomen van problemen in plaats van genezen, door risicofactoren te verminderen en beschermende factoren te versterken (Gemeente Rotterdam, 2015).

Het eerste onderdeel is gericht op het uitwisselen van vragen en ervaringen van ouders over echtscheiding en opvoeden. Hierin wordt ingezet op het versterken van de eigen kracht van ouders. Ze worden gestimuleerd om zelf mogelijke oplossingen en aanpakken te bedenken voor bepaalde situaties en door het delen van ervaringen en tips kunnen ouders elkaar ondersteunen. Het is gericht op hoe ouders verder kunnen.

Het volgende onderdeel is gericht op het bespreken van emoties en gevoelens van kinderen door de scheiding en het bespreken hoe ouders hun kinderen hierin kunnen helpen. In het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind is vastgelegd dat ouders de belangen van hun kind voorop moeten stellen en zij ervoor verantwoordelijk zijn dat hun kind veilig op kan groeien. Kinderen hebben recht op contact met beide ouders, tenzij dit strijdt met het belang van het kind (Dullaert, 2014). In het praktijkonderzoek is naar voren gekomen dat kennis van wat scheiding met een kind kan doen, vergroot moet worden bij ouders. Vandaar dat ervoor gekozen is om de emoties, gevoelens en belangen van het kind in dit onderdeel van de workshop aan de orde te stellen. De informatie en tips die zijn beschreven bij de werkvormen en in de achtergrondinformatie, komen voort uit het literatuuronderzoek en praktijkonderzoek dat is uitgevoerd.

De behoeftepeiling aan het eind van de workshop is van belang om gescheiden ouders vraaggericht te kunnen ondersteunen, aansluitend bij hun vragen en behoeften. Vooral ook omdat deze workshop met een breed onderwerp een eerste aanzet is voor aanbod voor de doelgroep. Door het organiseren van meer bijeenkomsten of activiteiten, kunnen mogelijk onderlinge contacten tussen ouders gelegd of versterkt worden.

Praktische uitvoering

Behalve dat de workshop gegeven kan worden door een pedagoog van Opvoedwinkel Twinkeltje, kan de workshop ook gegeven worden door een gescheiden ouder die zich als vrijwilliger inzet voor Opvoedwinkel Twinkeltje of die als Ouder in Actie een training heeft gevolgd om bijeenkomsten te geven aan ouders in hun netwerk. Als ervaringsdeskundigen weten zij wat bij ouders kan leven en wat ouders door kunnen maken als het gaat om opvoeden in een echtscheidingssituatie. Mogelijk werkt dit drempelverlagend voor ouders om ervaringen en vragen in te brengen.

Opbouw van de uitwerking van de workshop

De uitwerking van de workshop begint met een overzicht van aandachtspunten voor het voorbereiden en evalueren van de workshop. Daarop volgt een overzicht van het programma met een indicatie voor de tijdsduur van de verschillende onderdelen. Vervolgens wordt per onderdeel beschreven wat de bedoeling is. De achtergrondinformatie die is toegevoegd, kan de trainer helpen in het voorbereiden en het uitvoeren van de workshop. Daarnaast is in de bijlagen een overzicht toegevoegd voor het programma, een overzicht van emoties en gevoelens en een flyer die gebruikt kan worden om ouders te werven voor de workshop.

DE WORKSHOP

Thema: Echtscheiding en opvoeden

Doelgroep: Ouders die scheiden of gescheiden zijn

Onder echtscheiding valt zowel het beëindigen van een huwelijk, een geregistreerd partnerschap, als een samenwoonrelatie van ouders.

Doelstelling: Ouders ondersteunen elkaar door het uitwisselen van ervaringen en tips met andere ouders en het stellen van vragen over opvoeden in een echtscheidingssituatie. Daarnaast bespreken wat kinderen doormaken en wat zij nodig hebben. Ten slotte inzichtelijk krijgen wat behoeften zijn van ouders voor vervolgaanbod.

Voorafgaand aan de workshop

Als er sprake is van een contactpersoon vanuit de locatie waar de workshop plaatsvindt:

- Gemaakte afspraken vooraf bevestigen;
- Wervingsflyer (bijlage 1) ruim drie weken van te voren aan de contactpersoon geven;
- Neem een week voorafgaand aan de workshop nogmaals contact op met de contactpersoon omtrent het aantal ouders dat deelneemt en eventuele vragen.

Vorbereiding:

- Lees de achtergrondinformatie;
- Stem af met een eventuele medetrainer.

Materiaal:

- Zorg voor voldoende kopieën van folders van Opvoedwinkel Twinkeltje en over allerlei onderwerpen, zoals: 'Regels en grenzen', 'Eten, slapen, zindelijkheid' en 'Driftbuien';
 - Maak het tasje met materiaal compleet met o.a. stiften/pennen/plakband/vellen papier etc.;
 - Leg folders van Twinkeltje en de andere folders klaar voor de ouders;
- Zorg voor een vel met een overzicht van het programma (bijlage 2) en de emoties en gevoelens van kinderen (bijlage 3).

Evalueren van de workshop

- Evaluer samen met de contactpersoon direct na de bijeenkomst of maak een afspraak om kort te evalueren;
- Maak met de contactpersoon eventueel afspraken voor een volgende bijeenkomst;
- Evaluer met een eventuele medetrainer en maak eventueel afspraken voor een volgende bijeenkomst.

Programma

1. Welkom
Kennismaking
Uitleg programma	10 minuten
2. Opwarmer	5 minuten
3. Uitwisseling van ervaringen en vragen	20 - 25 minuten
4. Emoties en gevoelens van kinderen
Hoe kun je hen helpen?	15 - 20 minuten
5. Evaluatie
Afsluiting	10 minuten

1. Welkom, kennismaken en uitleg programma

Welkom

- Heet de ouders welkom en geef aan dat je het waardeert dat de ouders gekomen zijn om over opvoeden te praten.
- Voor de goed orde is het handig om vooraf te vragen of er ouders zijn die eerder weg moeten.
- Benadruk dat tijdens de workshop alles gezegd mag worden en dat alles wat gezegd wordt binnen de groep moet blijven. Tenzij het gaat om informatie die de ouders horen, dat mag wel met andere ouders gedeeld worden.

Kennismaking

- Stel eerst jezelf voor.
- Laat daarna de ouders zich kort voorstellen (hun naam, hoeveel kinderen ze hebben en in welke leeftijd).
- Vertel kort over Opvoedwinkel Twinkeltje als ouders het niet kennen.

Uitleg programma

- Laat het programma zien op een vel papier (bijlage 2) en licht dit kort toe.
- Geef aan dat de workshop niet is bedoeld om de ouders te vertellen hoe ze hun kinderen op moeten voeden, omdat niet één manier van opvoeden de beste is. Iedere ouder en ieder kind is anders, wat voor de ene goed is hoeft voor de ander nog niet goed te zijn. Door het delen van ervaringen, kun je merken dat andere ouders dezelfde ervaringen hebben, of kun je elkaar op nieuwe ideeën brengen.
- Vraag aan de ouders of het programma duidelijk is.

2. Opwarmer

Om iedereen bij het onderwerp te betrekken, begin je met een opwarmer. Hiervoor heb je een flap-over nodig. Schrijf op de flap-over: 'Echtscheiding en opvoeden'. Vraag vervolgens aan de ouders:

- Wat komt er in je op bij 'echscheiding en opvoeden', waar denk je aan?

Alles wat ouders noemen, schrijf je op de flap-over. Vraag ook aan ouders welke vragen ze hebben, zodat je die op kunt schrijven. Je gaat hier nog niet inhoudelijk in op wat de ouders zeggen, dat komt in het volgende onderdeel aan de orde.

3. Uitwisseling van ervaringen en vragen

Besprek met de ouders de vragen die ze genoemd hebben tijdens de opwarmer en die naar boven komen tijdens de uitwisseling. Laat ouders vooral met elkaar nadenken hoe ze met situaties om kunnen gaan die naar voren komen. Zo kunnen ouders ervaringen delen en elkaar tips geven. Je kunt vragen stellen als:

- Wat doe je in deze situatie?
- Wat doen andere ouders in zo'n situatie?
- Wat zijn andere manieren waarop je de situatie kunt aanpakken?
- Wat kan helpen in het omgaan met een bepaalde situatie?
- Wie kan je er bij helpen?

Suggestie: schrijf tips die naar voren komen op de flap-over, zodat ze beter onthouden kunnen worden. En zorg voor pen en papier voor ouders, zodat ze voor zichzelf tips op kunnen schrijven als ze dat willen.

Voor de trainer:

In de uitwisseling is het belangrijk dat er ruimte is voor herkenning en erkenning. Herkenning als andere ouders vergelijkbare ervaringen hebben of situaties meemaken. En erkenning als ouders bepaalde ervaringen of situaties moeilijk vinden. Hoewel dit niet voor iedereen zo hoeft te zijn, vinden veel ouders het lastig om er als gescheiden ouder alleen voor te staan. Maar daarnaast is het ook belangrijk om gericht te zijn op hoe ouders verder kunnen, om te voorkomen dat ouders verzanden in negatief spreken over bijvoorbeeld de ex-partner. Als dit toch gebeurt, is het belangrijk het gesprek weer om te buigen naar: hoe kun je daar mee omgaan?.

4. Emoties en gevoelens van kinderen en hoe je hen kunt helpen

Emoties en gevoelens

De scheiding kan allerlei gevoelens en emoties bij kinderen losmaken. Er gaat vaak veel meer in kinderen om dan ze uiten. Bespreek daarom met ouders de emoties en gevoelens die hieronder beschreven staan. Leg ze uit en vraag aan ouders of ze dit herkennen en hoe ze dat dan terugzien bij hun kind. Voor verduidelijking kunnen de emoties en gevoelens op de flap-over opgeschreven worden, of kan een uitgeprint overzicht gebruikt worden, dat is bijgevoegd in bijlage 3. Het zou kunnen dat bij de uitwisseling van ervaringen en vragen hiervoor al emoties en gevoelens van kinderen besproken zijn. Die kunnen bij dit onderdeel kort herhaald worden, waarbij de nadruk ligt op punten die nog niet aan de orde zijn geweest.

De emoties en gevoelens die bij kinderen kunnen spelen:

- Schuld
Veel kinderen voelen zich schuldig over de scheiding. Zij kunnen denken dat het hun schuld is omdat ze niet lief genoeg zijn geweest of dat ze stout zijn geweest.
- Boosheid
Kinderen kunnen boos zijn op hun ouders, omdat zij gaan scheiden of zijn gescheiden. Wat oudere kinderen kunnen boos zijn omdat ze vinden dat hun ouders hen hun jeugd of hun toekomst ontnemen.
- Verdriet
Dit is de meest voorkomende emotie van kinderen bij een scheiding. Welke leeftijd een kind ook heeft, het zal de ouder missen waar hij op dat moment niet kan zijn. Een kind kan ook verdrietig zijn dat hij school of vrienden moet missen, bijvoorbeeld bij een verhuizing.
- Onzekerheid
Een scheiding zorgt voor veel onzekerheid bij kinderen. Er vinden allerlei veranderingen plaats in het gezin, waardoor ouders en kinderen zekerheden verliezen. De veranderingen komen voor kinderen vaak plotseling. Kinderen vragen zich af wat er gaat gebeuren en hoe alles geregeld gaat worden.
- Angst
Vaak komt uit onzekerheid angst voort, angst voor de toekomst. Kinderen kunnen zich afvragen: 'Houdt papa of mama nog wel van mij?'. Ze kunnen bang zijn om de liefde van de vertrekkende ouder te verliezen. Als die ouder aan een nieuw gezinsleven begint, kan dat gevoel versterkt worden. Ook kunnen ze bang zijn dat de ouder waarbij ze wonen, hen ook gaat verlaten.
- Identiteit
Kinderen kunnen zich verloren voelen in de scheiding, doordat bijvoorbeeld alles voor hun wordt beslist. Vooral bij pubers speelt het een rol, dat ze zich afvragen wie zij zijn. Ook kunnen ze zich afvragen in hoeverre ze lijken op hun vader of moeder, zeker op het moment dat ze andere mensen negatief horen spreken over hun vader of moeder (Weimar, 2014).

Hoe je kinderen kunt helpen

Bespreek vervolgens met ouders hoe ze hun kind kunnen begeleiden in al de gevoelens en emoties die hij of zij kan hebben door de scheiding. Wat is belangrijk om te doen als kinderen zich schuldig of onzeker voelen, of verdrietig, angstig of boos zijn? Hoe zou je het kunnen voorkomen? Ook hierbij kan het zijn dat hierover al tips gedeeld zijn tijdens de eerdere uitwisseling. In dat geval kan de trainer dat benoemen en in het gesprek verder ingaan op punten die nog niet aan de orde zijn gekomen.

In het gesprek over hoe ouders hun kind kunnen begeleiden, kun je de volgende tips meenemen:

- Bied je kind zo snel mogelijk duidelijkheid als je gaat scheiden. Leg daarbij op een voor hem of haar begrijpelijke manier uit waarom jullie gaan scheiden. Dit kan een kind helpen om zich niet schuldig te voelen over de scheiding (Weimar, 2014).
- Maak je kind duidelijk dat jullie als partners echt uit elkaar zijn, om te voorkomen dat je kind hoopt dat jullie weer bij elkaar komen. Maar maak ook duidelijk dat jullie wel allebei de ouders van je kind blijven.
- Praat positief over de andere ouder met je kind. En praat ook positief met de andere ouder over je kind.
- Zeg tegen je kind dat je het belangrijk vindt dat hij contact heeft met de andere ouder. Zorg ervoor dat je kind het gevoel heeft dat het van allebei de ouders mag houden.
- Bij jonge kinderen kan het helpen om iets persoonlijks van jou als ouder mee te geven als je kind naar de andere ouder gaat. Bijvoorbeeld een doekje meegeven met daarop wat parfum of aftershave (Weimar, 2014).
- Houd vast aan duidelijke regels en structuur, zodat dit kinderen houvast geeft in alle veranderingen (Gieles, 2011).
- Het helpt een kind als ouders de rust nemen om met elkaar duidelijke afspraken te maken. Het geeft kinderen duidelijkheid.
- Praat met je kind over veranderingen en betrek je kind bij keuzes die gemaakt moeten worden. Vraag naar de mening van je kind en luister naar wat hij wil. Laat kinderen meedenken over oplossingen die genomen moeten worden. Hoewel je als ouders keuzes moet maken voor jonge kinderen, kun je wel met ze bespreken wat zij willen en welke ideeën ze hebben (Spruijt, 2010).
- Blijf na veranderingen en het nemen van beslissingen met je kind praten over hoe hij of zij vindt dat het gaat.

5. Evaluatie en afsluiting

Evaluatie met behoeftepeiling

Vraag wat ouders van deze bijeenkomst vonden. Wat vonden ze fijn en welke verbeterpunten of tips hebben ze voor als deze workshop een volgende keer gegeven wordt?

Daarnaast is het belangrijk om de behoeften van ouders te peilen voor vervolgaanbod. Vraag aan ouders of ze nog een bijeenkomst willen, of meerdere bijeenkomsten. Wat voor onderwerpen willen ze dan aan de orde stellen en op welke manier? Of willen ze een andere activiteit? Leg bij ouders de vraag neer wat Opvoedwinkel Twinkeltje voor hen kan betekenen.

Als ouders een nog een bijeenkomst willen, zou deze, als het mogelijk is, gelijk gepland kunnen worden. Als dat niet mogelijk is, is het van belang om af te stemmen hoe ouders geïnformeerd willen worden over een volgende bijeenkomst. Mogelijk kan de digitale nieuwsbrief van Opvoedwinkel Twinkeltje hier een rol in spelen.

Afsluiting

Bedank de ouders voor hun komst en inbreng tijdens de bijeenkomst. En wijs ze op de folders van Opvoedwinkel Twinkeltje en de andere onderwerpen, die ze mee kunnen nemen.

Achtergrondinformatie voor de trainer

Vormen van echtscheiding

Vanuit verschillende situaties kunnen ouders uit elkaar gaan. Namelijk vanuit een huwelijk, een geregistreerd partnerschap of een samenwoonrelatie (Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2015).

Proces

Als ouders uit elkaar gaan, is er sprake van ex-partnerschap en medeouderschap, want ze blijven samen de ouders van hun kind (Weimar, 2014). Met het beëindigen van een partnerrelatie en het voortzetten van medeouderschap doorlopen ouders een proces, met de volgende stappen:

1. Emotionele scheiding: er ontstaan problemen in de partnerrelatie;
2. Juridische scheiding: de scheiding wordt officieel en de juridische procedure start;
3. Economische scheiding: dit wordt gekenmerkt door overleg en overeenstemming over bezittingen;
4. Scheiding als ouders: rollen en taken voor de zorg van kinderen worden verdeeld;
5. Sociale scheiding: sociale relaties veranderen;
6. Psychologische scheiding: doel van deze fase is om nieuwe doelen te vinden en vertrouwen te hebben in de toekomst (Bernardelli, 2011).

Ouderschapsplan

Vanuit de overheid is bepaald dat ouders die scheiden een ouderschapsplan moeten maken als ze kinderen hebben die jonger zijn dan 18 jaar, omdat kinderen er na de scheiding recht op hebben dat ze goed verzorgd worden door beide ouders. In het plan staan afspraken die gezamenlijk gemaakt zijn, over in ieder geval de volgende onderwerpen:

- De verdeling van zorg en opvoeding van de kinderen;
- Alimentatie voor de kinderen;
- Het geven van informatie over de kinderen.

Behalve deze afspraken, mogen ouders ook andere afspraken in het plan zetten (Ministerie van Veiligheid en Justitie, 2015).

Ondanks dat afspraken duidelijk op papier staan, kan het uitvoeren in de praktijk voor ouders lastig zijn. Ouders kunnen bijvoorbeeld het gevoel hebben dat ze gescheiden zijn van hun kinderen, door het idee dat hun ex-partner hen contact met de kinderen onthoudt. Er kan dan strijd ontstaan. Ook kunnen ouders omgang met de ex-partner moeilijk vinden, doordat ze de scheiding moeilijk kunnen accepteren, waardoor ze door emoties worden geplaagd (Weimar, 2014).

Vechtscheiding

Als een scheiding zo conflictueus verloopt dat ouders belangen van de andere ouder en/of kinderen uit het oog verliezen, is er sprake van een vechtscheiding. Als gevolg hiervan kunnen kinderen schade oplopen in hun ontwikkeling. Zowel het onderlinge contact voor de scheiding, als na de scheiding heeft invloed op de ernst van de gevolgen van scheiding voor kinderen (Dullaert, 2014).

Gevolgen voor kinderen

Als gevolg van scheiding nemen op korte termijn externaliserende problemen, zoals agressie en vandalisme en internaliserende problemen, zoals depressie en lager zelfbeeld toe. Daarnaast kan een kind meer moeite krijgen met het aangaan en onderhouden van vriendschappen. Een ander risico is dat kinderen een zwakkere band hebben met een of beide ouders. Dit heeft ook invloed op

schoolprestaties: er is kans op lagere cijfers en concentratieproblemen (Spruijt & Kormos, 2014). Vijandigheid tussen ouders vergroot angst en verdriet bij kinderen en kinderen krijgen hierdoor niet het goede voorbeeld hoe je problemen op een positieve manier op kunt lossen (Spruijt, 2010). Op lange termijn zijn er ook mogelijke gevolgen, zoals: een lager opleidingsniveau behalen, meer risico op depressie en een grotere kans dat het kind later zelf ook gaat scheiden (Spruijt & Kormos, 2014).

Stress van de scheiding uit zich bij peuters vooral in een terugval, zoals moeite hebben met afscheid nemen en bedplassen. Bij hen speelt vooral angst om verlaten te worden. Kleuters denken vaak dat zij de oorzaak zijn van de scheiding en zijn onzeker over wat er gaat gebeuren. Dit kan zich lichamelijk uiten door bijvoorbeeld buikpijn of hoofdpijn. Bij kinderen in de schoolleeftijd is voornamelijk sprake van loyaliteitsconflicten en boosheid dat er voor een scheiding gekozen is (Gieles, 2011).

Het verschilt per kind hoe ernstig de gevolgen zijn. Conflicten tussen ouders zorgen voor het toenemen van negatieve effecten. Aan de andere kant hangt het af van de aanwezigheid van beschermende factoren, zoals een bepaalde persoonlijkheid, een goed sociaal netwerk, humor van de ouders, onderlinge genegenheid en positieve communicatie tussen ouders (Figueiredo, 2012; Spruijt & Kormos, 2014).

Gevolgen voor gescheiden ouders

Ouders kunnen het als belastend ervaren dat ze een partner missen om taken mee te verdelen en ze er emotioneel ook alleen voorstaan. Verder blijkt dat alleenstaande ouders minder consequent zijn in de opvoeding dan ouders van tweeoudergezinnen (Bucx, 2011). Ze kunnen moeite hebben met het hanteren van regels voor kinderen en kunnen soms behoorlijk twijfelen aan hun competenties (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b). Bij het moeite hebben met consequent zijn en het hanteren van regels, kan een rol spelen dat ouders zich schuldig voelen ten opzichte van hun kind (Gieles, 2011).

Daarnaast kan het een belasting zijn voor alleenstaande ouders om opvoeden en betaald werk te combineren. Daar komt bij dat vaak inkomsten wegvallen als een ouder met betaald werk wegvalt, terwijl kosten vaak niet afnemen. Door deze daling van inkomen, zijn veel eenoudergezinnen met minderjarige kinderen voor een groot deel arme gezinnen (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b). Zeker voor deze gezinnen kan de Rotterdampas een waardevol hulpmiddel zijn.

Verder kan het sociale netwerk rondom een gezin na scheiding gedeeltelijk wegvallen. Bijvoorbeeld doordat kennissen en vrienden van de ex-partner wegvallen of door een verhuizing. Hoewel een goed sociaal netwerk belangrijk is, kan het voor alleenstaande ouders lastig zijn om hierin te investeren, door een daling in inkomen of door tijdgebrek (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b).

Opvoedvragen van ouders

Ze kunnen allerlei opvoedvragen hebben, afhankelijk van hoe het eenouderschap is ontstaan. Na scheiding kan het de vraag zijn hoe het nu verder moet. Ouders kunnen onzeker zijn of ze de situatie wel alleen aankunnen. Daarnaast kunnen ze zorgen over hun kinderen hebben. Zoals hoe hun kinderen begeleid kunnen worden bij scheidingsperikelen. Of ouders vragen zich af of ze een voorbeeld kunnen zijn voor hun kinderen als het gaat om relaties (Nederlands Jeugdinstituut, 2014b). Ook kan er sprake zijn van moeilijkheden in het contact met de ex-partner (Bucx, 2011).

Behoeften van kinderen

Kinderen in een echtscheidingssituatie hebben behoefte aan zekerheid, geborgenheid en veiligheid. Ze hebben structuur en veel steun nodig. Vaak hangt er voor de scheiding al een ruzieachtige sfeer in

het gezin waardoor kinderen niet weten waar ze aan toe zijn. Het is daarom belangrijk dat ouders hun kind duidelijkheid bieden over de scheiding op een voor hen begrijpelijke manier. Aan de ene kant moeten ouders rekening houden met gevoelens van kinderen, maar aan de andere kant moeten ouders vasthouden aan regels en structuur. Dat kan moeilijk zijn midden in de stress van een scheiding (Gieles, 2011).

Kinderen hebben vaak het gevoel dat ze moeten kiezen tussen papa of mama, terwijl ze aan allebei loyaal zijn. Als ouders niets doen aan een loyaliteitsconflict, wordt het alleen maar groter. Loyaliteit van kinderen uit zich in het tevreden willen stellen van allebei de ouders. Als ze het gevoel hebben dat ze moeten kiezen voor een van de ouders, is het risico dat ze hun ouders naar de mond gaan praten. Omdat dit kan leiden tot veel misverstanden, is het van belang dat de ouders hierover afspraken maken met elkaar (Weimar, 2014).

Volgens Spruijt (2010) zouden kinderen meer betrokken moeten worden bij het proces van de scheiding. Ouders beslissen vaak voor het kind en er wordt niet of nauwelijks naar hun mening gevraagd. Aan de ene kant heeft een kind ondersteuning en bescherming van volwassenen nodig, aan de andere kant zijn kinderen als ze ouder worden steeds meer in staat om een oordeel te vormen en beslissingen te nemen. Open communicatie over veranderingen na de scheiding is belangrijk zodat kinderen weten wat er speelt en ze er hun mening over kunnen geven. Hierbij moet rekening gehouden worden met de leeftijd en het niveau van het kind. In gesprekken met kinderen moet vooral naar hen geluisterd worden. Als kinderen nog jong zijn, kan een gesprek ondersteund worden door spel.

Hoewel het ene kind de andere ouder meer zal missen dan het andere kind, moeten alle kinderen wennen aan de veranderingen in het gezin en dat ze hun vader of moeder niet meer dagelijks zien (Weimar, 2014). De komst van nieuwe gezinsleden is voor kinderen een ingrijpende verandering. Vaak wordt dan veel verwacht van het aanpassingsvermogen van kinderen. Er kan bij een kind verwarring ontstaan over zijn plek (Fiddelaers, 2010). Daarom is het helpend voor kinderen als ouders rustig aan doen in hun relatie met hun nieuwe partner (Gieles, 2011).

Interventies voor ouders en kinderen

Er zijn verschillende interventies voor ouders en kinderen in een echtscheidingssituatie. Als kinderen moeite hebben met het verwerken van de scheiding en het zich uiten, zijn de kindgerichte interventies Kinderen in Echtscheiding Situatie (KIES), Dappere Dino's en de lotgenotengroep van DOCK relevant. Bij de interventies staat centraal dat kinderen door spelvormen en werkvormen hun verhaal en gevoelens kunnen delen met andere kinderen, wat zorgt voor herkenning.

- Informatie over KIES is te vinden op: www.kiesvoorhetkind.nl;
- Dappere Dino's wordt gegeven door FlexusJeugdplein in Rotterdam;
- De lotgenotengroep wordt georganiseerd door het schoolmaatschappelijk werk van DOCK in Kralingen-Crooswijk.

Interventies voor ouders en kinderen zijn !JES het brugproject (Jij en Scheiding) en Kinderen uit de Knel. Bij Jij en Scheiding, dat gegeven wordt door FlexusJeugdplein in Rotterdam, staan de behoeften en wensen van kinderen centraal en hoe ouders daarop in kunnen spelen. Kinderen uit de Knel is voor gezinnen in een vechtscheiding, waarover meer informatie te vinden is op: www.kinderenuitdeknelrotterdam.nl.

Verder is voor ouders en deskundigen informatie te vinden op www.villapinedo.nl. Op dit online platform delen kinderen van gescheiden ouders informatie en ervaringen rondom scheiding.

Bronvermelding

- Bekker, J., & Witte, T. (2014). *Jeugdbeleid in transitie: De rol en invloed van sociale professionals op politiek-bestuurlijke beleidsvorming*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.
- Bernardelli, S. (2011). When parents divorce: A protocol suggestion in cases of adversial divorces. *Psychologie Research*, 1(5), 303-317.
- Bucx, F. (2011). *Gezinsrapport 2011: Een portret van het gezinsleven in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Dullaert, M. (2014). *Vechtende ouders, het kind in de knel*. Adviesrapport van de Kinderombudsman. Den Haag: de Kinderombudsman.
- Fiddelaers, R. (2010). Ik hoor bij jullie allebei. Kinderen in echtscheidingssituaties. *Pedagogiek in Praktijk*, 16(54), 22-25.
- Figueiredo, C.R.S. de. (2012). Families: Influencis in children's development and behaviour, from parents and teachers' point of view. *Psychologie Research*, 2(12), 693-705.
- Gemeente Rotterdam. (2015). *Rotterdam groeit: Beleidskader Jeugd 2015-2020*. Geraadpleegd op 30 oktober 2015, van <http://www.rotterdam.nl/Clusters/Maatschappelijke%20ontwikkeling/Document%202015/JenO/RapportBeleidskaderJeugd.pdf>
- Gieles, J. (2011). Continue geruzie vergiftigt kinderen. *Psychologie Magazine*, 30(11), 84-86.
- Ministerie van Veiligheid en Justitie. (2015). *U gaat scheiden*. Informatieblad Scheiden. Den Haag: Auteur.
- Nederlands Jeugdinstituut. (2014b). *Eenoudergezinnen*. Geraadpleegd op 11 november 2015, van <http://www.nji.nl/nl/Eenoudergezinnen.pdf>
- Spruijt, A.P. (2010). Echtscheiding. In G.A. Bakker, D.M.C.B. van Zeben-van der Aa, J. Dewispelaere, R. Vecht-van den Bergh., M. van der Meulen-van Dijk, & V.H. Soyez (Red.), *Gezin* (pp. 148-171). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Spruijt, E., & Kormos, H. (2014). *Handboek scheiden en de kinderen* (2^e herziene druk). Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- Weimar, J. (2014). *Eerst gehuwd, nu collega-ouders*. Amsterdam: Uitgeverij Boom.

Bijlage 1: Overzicht van het programma

Printversie om tijdens de workshop te gebruiken bij het toelichten van het programma.

Programma

- **Welkom**
Kennismaking
Uitleg programma
- **Opwarmer**
- **Uitwisseling van ervaringen en vragen**
- **Emoties en gevoelens van kinderen**
Hoe kun je hen helpen?
- **Evaluatie en afsluiting**

Bijlage 2: Overzicht emoties en gevoelens van kinderen

Printversie om tijdens de workshop te gebruiken bij het bespreken van emoties en gevoelens van kinderen.

Emoties en gevoelens

- **Schuld**

Een kind denkt dat het zijn schuld is

- **Boosheid**

Dat ouders gaan scheiden of gescheiden zijn

- **Verdriet**

Andere ouder, familie of vrienden missen

- **Onzekerheid**

Over wat er gaat gebeuren

- **Angst**

Om liefde te verliezen

- **Identiteit**

Zich verloren voelen en zich afvragen of ze op ouders lijken

Bijlage 3: Wervingsflyer

Een flyer voor het werven van ouders, die opgehangen of uitgedeeld kan worden.

Workshop

over echtscheiding en opvoeden

Heeft u vragen rond het opvoeden van uw kind in of na een echtscheiding? Of wilt u gewoon eens ervaringen horen van andere ouders? Kom dan naar de workshop!

Wat komt er tijdens de workshop aan bod?

- Vragen stellen en ervaringen delen met andere ouders
- Emoties en gevoelens van kinderen rondom scheiding
- En hoe je hen hierin kunt helpen

U bent van harte welkom!

Twinkeltje
Opvoedwinkel

Wanneer:

Waar:

Tijd: